

MÜTAREKE DÖNEMİNDE HÜRRİYET VE İTİLAFA FIRKASI'NIN YENİDEN TEŞKİLİNDE İLK REİSİ: KÜTAHYALI MÜŞİR MEHMET NURİ PAŞA (1850-1921) HAYATI VE SİYASİ FAALİYETLERİ*

THE FIRST LEADER OF THE FREEDOM AND ACCORD PARTY IN THE
RE-ORGANIZATION PROCESS DURING THE ARMISTICE PERIOD:
MARSHAL MEHMET NURİ PASHA FROM KÜTAHYA (1850-1921) HIS
LIFE AND POLITICAL ACTIVITIES

Halil ÖLMEZ, Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ*****

Geliş Tarihi/Received:17.04.2025

Kabul Tarihi/Accepted:29.06.2025

ÖLMEZ, Halil- SARIKOYUNCU DEĞERLİ, Esra (2025), "Mütareke Döneminde Hürriyet Ve İtilaf Fırkası'nın Yeniden Teşkilinde İlk Reisi: Kütahyalı Müşir Mehmet Nuri Paşa (1850-1921) Hayatı Ve Siyasi Faaliyetleri", Belgi Dergisi, S.30, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2025/II, ss. 445-470.

Öz

Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkes Antlaşması ile girdiği Mütareke Devri, Türk Siyasi Tarihi açısından önemli kırılmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) liderlerinin ülkeden ayrılıp partinin de geri plana çekilmesi ile oluşan siyasi boşlukta, ilk olarak 1913'te faaliyetlerine son vermiş olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF), yeniden teşkilatlanıp akabinde benimsediği siyasetle de yakın tarihin dikkat çeken siyasi oluşumlarından birisi halini almıştır. Damat Ferit Paşa'nın fırkanın her iki döneminde de etkili rol oynaması ise konuyu daha da önemli kılmaktadır. Ancak Damat Ferit Paşa, ikinci teşkil döneminde fırkaya doğrudan katılmak yerine perde arkasında kalarak onu kendi emelleri kapsamında yönlendirmeyi tercih etmiştir. Bu süreçte çeşitli önemli isimleri partiye davet ederek teşkilatı güçlendirme arayışına girmiştir. Davetlilerin bir kısmı bu teklifi kabul etmiş, bir kısmı ise uzak durmuştur. Damat Ferit Paşa, kendisine sunulan parti reisliği teklifini kabul etmediği gibi önce Müşir Zeki Paşa'yı önermiş, onun reddetmesi üzerine herhangi bir siyasi geçmişi olmayan ve dürüstlüğüyle tanınan II. Abdülhamit'in son başmabeyincisi Müşir Mehmet Nuri Paşa reis olmuştur. Kütahyalı ve askeri ricalden olan Mehmet Nuri Paşa, yurtiçi ve yurtdışındaki bazı görevlerin ardından dâhil olduğu Yıldız Sarayı'nda uzun süre Mabeyin Dairesi bünyesinde saray entrikalarına bulaşmadan hizmet vermiş, güven duyulan saygın bir isimdi. Ömrünün geç sayılabilecek bir döneminde siyasete bu fırka ile adım atan Mehmet Nuri Paşa, zaman içinde Damat Ferit Paşa'nın perde arkasındaki faaliyetleri, bazı parti üyelerinin samimiyetsiz tavırları ve izlenen politikaların genel siyasete yaptığı olumsuz etkiler nedeniyle Nisan 1919'da hem reislikten hem de fırkadan istifa etmiş, hatta kısmen muhalefete yönelmiştir. Muhalefet düşüncesini bazı çekinceleri sebebiyle tam olarak hayata geçirememese de matbuata bazı eleştirileri yansıtmıştır.

*Yazarların her birinin katkı oranı %50'dir. Bir araştırma makalesi olan bu metinde kullanılan bütün kaynaklar kaynakçada gösterilmiş ve metnin herhangi bir bölümünde yapay zekâ kullanılmamıştır.

**Öğr. Gör., Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Rektörlük, Ortak Dersler Bölümü, mukant@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-5427-2760>).

***Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, esra.sdegerli@dpu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3372-1034>).

Anahtar Kelimeler: *Müşir Mehmet Nuri Paşa, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Mütareke Dönemi, Milli Mücadele, Damat Ferit Paşa.*

Abstract

The Armistice Period, which the Ottoman Empire entered with the Armistice Treaty of Mudros, was a period of significant ruptures in terms of Turkish Political History. In this period, in the political vacuum created when the leaders of The Committee of Union and Progress left the country and the party withdrew to the background, The Freedom and Accord Party, which first ceased its activities in 1913, became one of the remarkable political formations of recent history with its reorganization and the politics it adopted afterwards. The fact that Damat Ferit Pasha played an influential role in both periods of the party makes the issue even more important. However, Damat Ferit Pasha preferred to remain behind the scenes and direct the party in line with his own ambitions instead of directly participating in the party during the second organization period. In this process, he sought to strengthen the organization by inviting various important names to the party. Some of the invitees accepted this offer, while others stayed away. Damat Ferit Pasha did not accept the party leadership and first proposed Marshal Zeki Pasha, and upon his refusal, Marshal Mehmet Nuri Pasha, the last chief chamberlain of Abdülhamit II, who had no political background and was known for his honesty, became the leader. Mehmet Nuri Pasha, a native of Kütahya and a member of the military dignitaries, was a respected and trusted figure who served for a long time in the Chamberlain Department of Yıldız Palace, which he joined after some assignments at home and abroad, without getting involved in palace intrigues. Mehmet Nuri Pasha, who entered politics with this party late in his life, resigned from both the leadership and the party in April 1919 due to the behind-the-scenes activities of Damat Ferit Pasha, the insincere attitudes of some party members, and the negative effects of the policies pursued on the general politics, and even partially turned to the opposition. Although he could not fully realize his opposition idea due to some reservations, some of his criticisms were reflected in the press.

Keywords: *Marshal Mehmet Nuri Pasha, Freedom and Accord Party, The Armistice Period, National Struggle, Damat Ferit Pasha.*

Giriş

Siyasi tarihimiz açısından hiç şüphesiz İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) oldukça önemlidir. Fakat hürriyet için ortaya çıkan cemiyetin II. Meşrutiyet devrindeki bazı şaibeli faaliyetleri ve gölge iktidar oyunları zaman içinde cemiyete karşı bir muhalefetin oluşması ile sonuçlanmıştır. Siyasi fırkalar üzerinden hizipleşmeler sürecinde İTC'nin karşısında muhalefet sıfatıyla en organize ve güçlü çıkmayı başarabilmiş fırka ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) olmuştur.

HİF, 1911-1913 arası ilk teşkil döneminde önemli bir muhalif unsur olarak öne çıkmış fakat 1912 seçimlerinde İTC'nin baskılarına boyun eğmek zorunda kalarak seçimlerden istediğini elde edememiştir. Zaman içinde küçülen fırka uzun ömürlü olamadan 1913 senesi başında dağılmıştır. Ocak 1919'da yeniden teşkil edilen ve Damat Ferit Paşa sayesinde adeta iktidar partisi hüviyetini kazanan HİF, bu dönemde İttihatçılarla bir hesaplaşma sürecine girmenin yanında fırkanın taşra teşkilatının Yunan işgal bölgelerinde, fırka merkezinin ise güncel politikada uyguladığı memleketin menfaatine aykırı hamleler sebebiyle bir sorun halini almıştır. HİF'in tarihini bir bütün olarak ele almak mümkünse de cemiyet Türk Siyasi Tarihi açısından asıl önemli rolünü Mütareke ve Milli Mücadele döneminde yeniden teşkil edildiği bu son süreçte gerçekleştirmiştir.

HİF'in bütüncül bir tarihi henüz akademik anlamda ortaya konulmuş olmasa da gerek birinci dönemi ve gerekse ikinci dönemi ayrı ayrı çalışılmıştır¹. Fakat bu çalışmalarda dahi bazı meselelerin hala muğlak kaldığı, tarihlerde fikir birliği olmadığı gibi meseleler görülmektedir. Bu noktada HİF'in mütareke devrine dair yapılacak her yayın, bu fırkanın genel bir tarihinin çıkartılmasına olanak sağlayacağından önemli görülmektedir. Cemiyetin her iki teşkil döneminde de Damat Ferit Paşa'nın tartışmasız bir rolünün bulunması durumu daha da ilgi çekici bir hale getirmektedir. İlk süreçte fırka reisliğine atılmakta beis görmeyen Ferit Paşa, ikinci teşkil sürecinde olayların organizatörlüğünü üstlenmiş olsa da doğrudan fırka reisliğini eline almak yerine arka plandaki güç olmayı tercih etmiştir. Bu durumda ikinci teşkil sırasında partide fırka reisliği yapan kişiler ve bunlarla Damat Ferit Paşa'nın ilişkileri de önem kazanmaktadır.

Bu makale ile HİF'in mütareke ve Milli Mücadele döneminde yeniden teşkili sırasında kısa süreli kurucu başkanlığını yapmış olan Kütahyalı Müşir Mehmet Nuri Paşa'nın biyografisinin resmi arşivler üzerinden detaylandırılması ve HİF başkanlığı yaptığı dönemdeki faaliyetlerinin tespit edilebilen kaynaklar üzerinden ortaya konulması suretiyle konuya katkı sağlanması hedeflenmiştir. Bu konuda kaynakların detay bilgileri noktasında oldukça kısıtlı olduğunu da göz önünde bulundurarak HİF içinde bulunmuş bazı önemli isimlerin hatıraları yanında özellikle dönem basınından istifade edilerek süreç ele alınmıştır.

1. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının İlk Devresine Ait Kısa Bir Tarihçe (1911-1913)

HİF, II. Meşrutiyet döneminde oluşan cemiyetleşme faaliyetlerinin sonucu kurulan siyasi partilerden birisidir. Fakat onu asıl ortaya çıkaran etken 31 Mart Vakası sonrası süreçte İTC'nin siyaseti ve ülke yönetimini tek başına kontrol etme sürecine girmesidir. Her ne kadar II. Meşrutiyet sonrası doğrudan iktidarı ele almasa da bir tür denetleyici

¹ Partinin ilk teşkil dönemi süreci ve faaliyetleri hakkında bk. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020. Partinin mütareke dönemindeki teşkili ve faaliyetleri hakkında bk. Hacer Göl, *"Milli Mücadele Döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası"* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008. Genel bilgi için bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Kronik Kitap, İstanbul 2024.

gibi siyasette varlığını gösteren İTC, Ağustos 1909'da Talat Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine getirilmesi ile denetimini arttırmış fakat iktidarı tam anlamıyla eline alışı ancak 11 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra olmuştur². İTC'nin bahsi geçen tarih aralığındaki siyasette yegâne güç olma yönünde sergilediği tavırlar bazı kesimlerin onlardan soğuyup yüz çevirmesini de beraberinde getirmiş ve yeni siyasi teşekküllerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte daha etkin bir muhalefet için tüm muhaliflerin bir çatı altında olması görüşü giderek kuvvetlenmiştir.

Bu konuda birtakım görüşmeler sürdürülse de doğrudan bir fırka teklifinin yüksek perdeden olmak üzere Damat Ferit Paşa tarafından Rıza Nur ve Lütfi Fikri Beylerle gerçekleşen bir ziyafette ortaya atıldığı ve kabul gördüğü anlaşılmaktadır³. Bu isimlere ilaveten Ahmet Reşit (Rey), Kemal Mithat, Mahir Sait ve Hüseyin Siret (Özsever) Beyler de yukarıdaki isimlere ilaveten kurucu kadro içinde yer almaktaydılar. Yapılan toplantılarda fırka nizamnamesi hazırlanmış ve şöhretli isimlerin fırkaya davet edilerek dâhil edilmesiyle onu kuvvetlendirmek düşünülmüştür⁴. Hatta bu sıralarda şöhretli kişileri davet noktasında Müşir Fuat Paşa, eski Başmabeyinci Nuri Paşa ve Müşir Kazım Paşa gibi isimleri de fırkaya davet etmişler, fakat Kazım Paşa doğrudan reddetmiş, Fuat ve Nuri Paşalar ise önce fırkanın teşekkül etmesini, böylece takip edeceği siyaseti gördükten sonra karar vermeyi uygun bulduklarını kaydetmişlerdir. Eski sadrazamlardan Kâmil Paşa da benzer bir cevapla kendisine yapılan teklifi geçiştirmiştir⁵. 21 Kasım 1911'de kuruluş belgesi İstanbul valiliğine verilen HİF, böylece resmen kurulmuştur⁶. 24 Kasım'da toplanan HİF idare heyeti tarafından fırkanın reisliğine Ayan Azası Damat Ferit Paşa getirilmiş, ikinci başkanlığa Miralay Sadık Bey seçilmiştir⁷. Ferit Paşa, basında görülen haberlere göre reis sıfatıyla 27 Mayıs 1912'de saraya giderek Sultan Reşat ile görüşmüş, fırkaya alaka gösteren Sultan'a fırkanın tanıtımını yapmış ve nizamnamesini sunmuştur. Oysa bu haberler tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Damat Ferit Paşa gerçekten peşine taktığı bazı isimlerle Yıldız Sarayına gitmiş fakat Lütfi Simavi Bey'in uyarılarını dikkate alan ve Ferit Paşa'dan da hazzetmeyen Sultan Reşat, heyeti huzura kabul etmeyip yalnız Ferit Paşa ile görüşmüştü ve Ferit Paşa ile Başmabeyinci Lütfi Simavi Bey arasında da bir tartışma yaşanmıştı. Her ne kadar böyle bir fırkanın kurulacağından İTC'nin haberi varsa da Sultan Reşat'ın nezdine çıkacak kadar hızla yol almaları ve muhalif basında bunun haberinin biraz da abartılarak yapılması İTC'nin konuya daha dikkat kesilmesine sebebiyet vermişti⁸. Kısa süre sonra 7 Mart 1912'de Damat Ferit Paşa başkanlıktan çekilmiş ve yerine Müşir Fuat Paşa geçmiştir⁹. Ziya Şakir'in verdiği bilgilere göre Damat Ferit Paşa'nın fırka riyasetinden çekilmesinin arkasında Miralay Sadık Bey'in onun aleyhinde başlattığı bir cereyan yatmaktadır¹⁰. Rıza Nur'a göre ise Ferit Paşa fırkanın zora düşmesi ve tehlike belirmesi üzerine firkadan istifa etmiş ve yerine Fuat Paşa seçilmiştir¹¹.

² Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Dergâh Yayınları*, İstanbul 2020, s.40.

³ Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?*, Haz. İlhami Yalınkılıç, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996, s.30.

⁴ Birinci, *a.g.e.*, s.54-55.; Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?*, Haz. Serkan Erdal, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011, s.106.

⁵ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.108-109. Müşir Fuat Paşa daha sonra fırkaya dahil olup başkanlığını üstlenmiştir.

⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Kronik Kitap, İstanbul 2024, s.254. Ziya Şakir, bu tarihi 26 Kasım olarak belirtmektedir. Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.110.

⁷ Birinci, *a.g.e.*, s.56.

⁸ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.99-103.

⁹ Birinci, *a.g.e.*, s.73.

¹⁰ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.145-146.

¹¹ Rıza Nur, *a.g.e.*, s.55.

HİF'in güçlü bir şekilde ortaya çıkışı ve seri bir muhalefete başlaması İTC ile ilişkilerinin sert bir zeminde gelişmesine ve siyasette "İttihatçı" ve "İtilafçı" safların oluşmasına neden olmuştur¹². İlk çarpışma 1911 yılının sonunda İstanbul için yapılan ara seçimde gerçekleşmiş, başa baş giden seçimde HİF kazanan taraf olmuştur¹³. Bu durum HİF kanadını iktidar noktasında ümitlendirdiği gibi İTC kanadında ise HİF tehlikesi özelinde artık gücü tamamen ellerine alacakları bir sürecin başlangıcını teşkil etmiş ve Meclis-i Mebusanın feshiyle sonuçlanacak süreci başlatmıştır¹⁴. Rıza Nur'un aktardığına göre bu dönemde Divan-ı Harp de fırkayı sıkıştırmaya başlamıştır¹⁵. 18 Ocak 1912'de Meclis'in feshi hakkında hazırlanan irade ile erken seçim sürecine girilmiş ve 1912 Meclis-i Mebusan seçimleri işte bu gergin şartlar altında gerçekleşmiştir. Tarihte "Sopalı Seçimler" olarak adlandırılan 1912 seçimlerine HİF, daha iyi bir iktidar vaadiyle ve çare olarak da kendisini sunarak girmiştir¹⁶. İlk kez iki büyük fırkanın karşı karşıya geldiği seçimler sırasında İTC elindeki iktidar gücünü baskın bir şekilde kullanmıştır. HİF yanlılarından tutuklananlar olmuş, mülki amirler tarafından HİF karşıtı uygulamalar yapılmış askerler sürece dâhil olmuş, sayımlarda müdahaleler gerçekleşmiştir. Bu konuda HİF kaynaklı şikâyetler neticesiz kalmıştır¹⁷.

Seçimlerde İTC'nin baskın tavrıyla bir başarı sağlayamayan HİF, bundan sonra bir küçülme sürecine girmiştir¹⁸. Fırka 3 Haziran 1912'de ilk ve tek kongresini yapmıştır¹⁹. Fakat ülkede gündemin hızla değişmesi yanında siyasi hiziplerin artması ile Halâskârân-ı Zâbitan hareketi gibi etmenler sonucu 4 Ağustos 1912'de Meclis-i Mebusan'ın feshi fırkaya yeniden fakat muvakkat bir hareketlilik getirmiştir. Fakat bu seçimler 25 Ekim 1912 tarihli irade ile daha müsait şartlara bırakılmış ve ancak 1914 yılında gerçekleştirilebilmiştir²⁰. Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi döneminde HİF neredeyse bir partiden ziyade kulüp şekline dönmüş, fırka reisi Müşir Fuat Paşa ile ikinci reisi olan Sadık Bey ile bunların çevresindeki birkaç kişiden oluşan bir topluluk halini almıştır²¹. Ne Ahmet Muhtar Paşa ne de sonrasında iş başına gelen Kâmil Paşa hükümetleri herhangi bir fırkaya dayanmadıkları gibi Kâmil Paşa Hükümeti HİF tarafından iletilen istekler konusunda da kapıyı kapalı tutmuştur. Bu nedenle Kâmil Paşa Hükümeti aleyhtarlığında HİF ile İTC benzer bir yol tutmuşlar, hatta bu konuda iş birliğine dahi girmişlerdir. Bu iş birliği görüşmeleri devam ederken HİF ikinci Reisi Miralay Sadık Bey, 1 Ocak 1913'te kendi başına HİF kulüplerini kapatan ve fırkanın faaliyetlerini tatil eden bir beyanname yayınlayarak HİF'in birinci devresinin kapanmasını sağlamıştır²². Reis Müşir Fuat Paşa, Şaban Ağa, Gümölcineli İsmail ve Dukakinzâde Basri Beyler ile Mustafa Sabri Efendi ara ara toplantılara gayri resmî şekilde devam etmişlerse de Gümölcineli İsmail Bey'in hükümeti devirmek gibi ihtiraslı konulardan bahsetmesi tamamen bir kopuşu beraberinde getirmiş ve bu tavır karşısında Reis Müşir Fuat Paşa ile Şaban Ağa fırkadan ayrılmışlardır. Bundan sonraki süreçte fırka görünürde Miralay Sadık Bey'in fakat aslında Gümölcineli İsmail Bey'in istekleri doğrultusunda iş tutar bir "ihtilal

¹² Birinci, *a.g.e.*, s.107-108.

¹³ Tunaya, *a.g.e.*, s.261. İTC adayı Dahiliye Nazırı Memduh Bey, HİF adayı ise eski sadrazamlardan Tunuslu Hayrettin Paşa zâde fırkanın kurucularından olan Tahir Hayrettin Bey idi.

¹⁴ Birinci, *a.g.e.*, s.113-114.; Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.167.

¹⁵ Rıza Nur, *a.g.e.*, s.61.

¹⁶ Birinci, *a.g.e.*, s.140.; Tunaya, *a.g.e.*, s.265.

¹⁷ Birinci, *a.g.e.*, s.158, 164-165, 168.; Tunaya, *a.g.e.*, s.261.

¹⁸ Birinci, *a.g.e.*, s.173.

¹⁹ Tunaya, *a.g.e.*, s.268.

²⁰ Birinci, *a.g.e.*, s.191-193.

²¹ Birinci, *a.g.e.*, s.203. Rıza Nur, zaten parti içinde dönen dolapların kendilerini soğutmasının yanında Balkan Harbi sürecinin de bunu pekiştirdiğinden bahsetmektedir. Rıza Nur, *a.g.e.*, s.77-78.

²² Birinci, *a.g.e.*, s.205-207.; Rıza Nur, *a.g.e.*, s.79. Tunaya'nın belirttiğine göre fırkanın kendi kendini kapattığına dair bir belge veya hükümetin bu yönde bir kararı yoktur. Tunaya, *a.g.e.*, s.270.

komitesi” haline gelmiştir²³. Hatta HİF’in 25 Ocak 1913’te bir darbe gerçekleştireceği fakat İTC’nin belki de bunun duyumunu alarak 23 Ocak 1913’te Babialı Baskınına gerçekleştirdiği bilgileri oldukça dikkat çekici olmakla birlikte süreç Mahmut Şevket Paşa’nın sadarete getirilmesi ile neticelenmiştir²⁴. Babialı Baskını, İttihatçıların yeniden yıldızını parlatmanın yanında HİF mensupları için de zor günleri beraberinde getirmiş, bazı fırka mensupları olayın akabinde bir süreliğine tutuklanmış, Miralay Sadık Bey gibi bazıları ise kaçmışlardır²⁵. 11 Haziran 1913’te gerçekleşen Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra fırkanın bazı isimleri, diğer bir takım muhaliflerle birlikte tutuklanıp Sinop’a sürgüne gönderilmiş, bazı muhalifler ise yurtdışına çıkmışlardır²⁶. Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra süreç, İttihatçıların I. Dünya Savaşının sonuna kadar tüm gücü ellerinde tuttıkları bir dönem olmuştur. 1912 seçimlerinde HİF ile mücadele eden İTC, 1914’te yapılan seçimlerde böylece rakipsiz kalmıştır.

2. Müşir Mehmet Nuri Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri

Mehmet Nuri Paşa, 1850 yılında Kütahya’da dünyaya gelmiştir²⁷. Meşhur Mutasavvıf Sunullah Gaybî’nin kardeşinin soyundan gelen Kütahyalı Sırrızâdelere mensup “Mihçioğlu Sarı Kadı” denilmekle maruf Osman Zeki Efendi’nin oğludur. Ayrıca matematik bilginliği ile tanınan Ferik Ahmet Ragıp Paşa’nın da ağabeyidir²⁸. İlköğrenimini Kütahya’da yaptıktan sonra orta mektep ve askeri liseye gitmiş, ardından hemşehrisi Mustafa Akif Bey’in (Ferik Mustafa Akif Paşa) teşviki sonucu 1868’de Harbiye’ye girmiş, 3 Temmuz 1872’de teğmen olmuş, kurmaylık eğitimine devam ederek 17 Temmuz 1873’te üsteğmen ve nihayetinde 9 Ağustos 1874 tarihinde Erkân-ı Harbiye Mektebinden (Harp Akademisi) kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur²⁹.

Mezun olduktan sonra Hassa Ordusunun 6. Alay 2. Taburuna görevlendirilmiş, ardından aynı ordunun 1. Süvari Alayına geçmiştir. Mekteb-i Harbiye’de öğretmenlik yaptığı sırada ataşemiliterlik göreviyle yabancı dilini geliştirmesi amacıyla 700 Frank maaş tahsisıyla Berlin’e görevlendirilmiş, fakat öncesinde Dâr-ı Şûra-yı Askerî’nin aldığı kararla sekiz ay civarında Viyana’da görev yapmıştır. Ardından geçtiği Berlin’de beş sene görev yapmıştır³⁰. 19 Ağustos 1876’da rütbesi kolağası olmuş ve 1878’de Berlin Konferansına katılacak askeri azalardan biri olarak tayin edilmiştir. Eylül 1880’de İstanbul’a döndükten sonra 31 Ekim 1880’de binbaşı rütbesine terfi ederek 1881 senesinde Askeri Orta Mektepler Ders Nezareti bünyesinde görev yapmış, 1882’de Genelkurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiye) bünyesine geçerek 17 Kasım 1882’de kaymakamlığa (yarbay) rütbesine yükselmiştir. Mart 1883’te Teftiş-i Askeri Komisyonu geçici azalığına atanmış, Temmuz 1883’te Almanya’ya eğitim için gönderilen subayların sevki vazifesiyle görevlendirilip yetmiş Osmanlı altını maaş tahsis edilerek yeniden Berlin’e gönderilmiştir. Görevini tamamladıktan sonra Berlin’de bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın maiyetine görevlendirilerek İstanbul’a onunla birlikte döndükten sonra eski vazifesine devam etmesinin yanında bazı özel komisyonlarda da görevlendirilmiştir. Her iki Almanya görevi sebebiyle de ayrıca taltif

²³ Birinci, *a.g.e.*, s.207-208; Rıza Nur, *a.g.e.*, s.82-83.

²⁴ Birinci, *a.g.e.*, s.210; Tunaya, *a.g.e.*, s.266.

²⁵ Rıza Nur, *a.g.e.*, s.83; Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.211-212.

²⁶ Tunaya, *a.g.e.*, s.270.

²⁷ BOA DH.SAİDd. 112/1.; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Fotoğraf Albümleri, 90966/0001. Fotoğrafın altında Sultan II. Abdülhamit’e kişileri tanıtmak üzere kaleme alınmış kısa biyografiler almaktadır.

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, Devlet Matbaası, İstanbul 1932, s.259.

²⁹ BOA DH.SAİDd. 112/2.; BOA İ.AS. 99/38/2.; Mehmed Esad, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, Şirket-i Mürebbiye Matbaası, İstanbul 1310, s.445.

³⁰ BOA DH.SAİDd. 112/2.; Süleyman Kani İrtem, *Bilinmeyen Abdülhamid: Hususi ve Siyasi Hayatı*, Haz. O. Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2003, s.171; “Müşir Nuri Paşa’nın Vefatı”, *İleri*, 6 Teşrinisani 1337, s.1.

edilmiştir. 22 Kasım 1883'te üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı, 24 Ağustos 1885'te de gümüş imtiyaz madalyası ile taltif edilmiştir. 1 Eylül 1885 tarihinde rütbesi miralaylığa yükseltilerek Genelkurmay Başkanlığının ikinci şubesine görevlendirildikten sonra, Kasım 1885'te Rumeli-i Şarkî Fevkalade Komiserliğine maiyetine askeri memur olarak tayin edilmiştir. 19 Mayıs 1887 tarihinde mirliva rütbesiyle paşa olup saray mıntıkasının güvenliği açısından öneme sahip olan Taşkışla'nın kumandanlığına atanan Nuri Paşa, 18 Mayıs 1891 tarihine kadar bu görevini aynı rütbe ile sürdürmüştür. Bu görevi sırasında 12 Temmuz 1887'de, Mecîdî nişanı ikinci rütbeye yükseltilmiş, 29 Mayıs 1889'da ikinci rütbeden Osmani nişanı, 19 Mayıs 1890'da da altın imtiyaz madalyası verilmiştir³¹. 14 Kasım 1890'da Mecidi nişanı birinci rütbeye yükseltilmiştir. 1891 senesinde ikinci mabeyinci olarak Yıldız Sarayı'na dâhil olarak Sultan II. Abdülhamit'in maiyetine girmiştir. Aynı yıl 6 Eylül'de rütbesi ferikliğe yükselmiştir³². 1893'te de Osmani nişanı birinci rütbeye yükseltilmiş, salnamelerde görüldüğü üzere ayrıca "Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyari" unvanı ile fahri yaverler silkine dâhil edilmiştir³³. 1896 senesinde de Osmani nişanı en yüksek rütbesi olan murassa ile güncellenmiştir³⁴. 1898 senesinde de Mecidi nişanı aynı şekilde murassa rütbesiyle tahvil edilmiştir³⁵. Ayrıca 1902 senesi sonlarında da İftihar nişanının murassa rütbesi ile taltif edilmiştir³⁶.

Başkâtip Tahsin Paşa'ya göre ikinci mabeyinci olarak görev yaptığı bu dönemlerde II. Abdülhamit tarafından sebebi bilinmeksizin birden Kastamonu Valiliğine tayin edilmiştir. Tahsin Paşa'nın aktarımından anlaşıldığına göre İstanbul'a yerleşmiş olması yanında ve bu usul üzere Anadolu'ya gönderilen kişilerin sürgün amaçlı gönderildiği ve bir süre sonra azledilerek İstanbul dışında ikamete zorlandığını iyi bilen Nuri Paşa bu karara çok üzölmüştür. Bu sebepsiz atamanın nedeninin Başmabeyinci Hacı Ali Paşa³⁷ olması muhtemeldir. Zira Tahsin Paşa hatıratında Hacı Ali Paşa'nın Nuri Paşa'yı çekemediğini ve onun kendi makamında gözü olduğunu düşündüğünden Nuri Paşa'yı düzenli olarak gözden düşürmek için uğraştığından bahsetmektedir³⁸. Tahsin Paşa hatıratında Nuri Paşa'nın kendisinden ricaları üzerine meseleyi birkaç defa II. Abdülhamit'e Nuri Paşa'nın affı için aktardığını ve nihayet sadakatinden ve bu tayinin onda bıraktığı etkiden bahsederek sürgününe engel olarak Nuri Paşa'nın görevinde kalmasına vesile olduğunu aktarmıştır³⁹. Bu tayine dair herhangi bir irade belgesi henüz tespit edilebilmiş değildir.

³¹ BOA DH.SAİDd. 112/2.; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Sene 1305, 43. Def'a, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1305, s.157.; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Sene 1306, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1306, s.184.; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Sene 1307, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1307, s.181.; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Sene 1308, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308, s.196.

³² BOA DH.SAİDd. 112/2.; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Sene 1309, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1309, s.196.; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Sene 1310, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1310, s.122.

³³ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Sene 1311, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1311, s.122-131.; *Salname-i Askeri*, Sene 1311, Matbaa-i Askerî, İstanbul 1311, s.11-14. Süleyman Kani İrtem, Akşam Gazetesinde bir seri olarak yayınlanan ve daha sonra kitap olarak da basılan Saray ve Babâlinin İç Yüzü adlı çalışmasında adedi 108'i bulan fahri yaverlerin başının Müşir Nuri Paşa olduğunu yazmıştır. Süleyman Kâni İrtem, "Saray ve Babâlinin İç Yüzü", *Akşam*, 4 Mayıs 1937, Nr.6660, s.10.

³⁴ BOA İ.TAL. 106/1214.; BOA DH.SAİDd. 112/2.

³⁵ BOA İ.TAL. 164/1316.; BOA DH.SAİDd. 112/2.

³⁶ BOA İ.TAL. 291/1320.

³⁷ Hacı Ali Paşa (ö.1912), vezir rütbesiyle uzun yıllar başmabeyincilik yapmış devlet adamıdır. II. Meşrutiyet sonrası emekliye sevk edilmiştir. Devrin önemli hatıratlarında hasis ve cahil bir kişilik olarak anlatılır. 1912'de vefat etmiş ve Eyüp'te defnedilmiştir. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, C.2, s. 934.

³⁸ Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, Haz: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 417. Mabeyin kâtiplerinden İsmail Müştak Bey de sarayda herkesin birbirine düşman olduğunu, herkesin teveccüh, yükselme ve ödüllendirilmeyi başkasının kuyusunu kazmakta aradığını hatıralarında yazmaktadır. İsmail Müştak Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm*, Haz. Ali Yılmaz, DBY, İstanbul 2010, s.70.

³⁹ Tahsin Paşa, a.g.e., aynı yer.

Başmabeyinci Hacı Ali Paşa mülki, Nuri Paşa ise askeri sınıfa mensuptur. Sonraki dönemde başmabeyincilik yapan Lütfi Simavi Bey dahi zamanında Hacı Ali Paşa'nın kurbanı olarak Rusya sefaretine gidemeyişinin hikâyesini anılarında aktardıktan sonra Hacı Ali Paşa'yı, *"İşte Petersburg'un nerede ve sefaret müsteşarlığının ne olduğunu ve sakalı olmayan gençlere çocuk denilmeyeceğini bilmeyen baltacılıktan gelme bir başmabeyincinin cahilliğine kurban olmuştum"*, sözleriyle eleştirir⁴⁰.

1903 senesi sonunda Nuri Paşa'ya müşir (mareşal) rütbesi verilmiştir⁴¹. Bu terfi ile evvelce mülki vezir rütbesi verilen Hacı Ali Paşa ile askeri müşir rütbesi alan Nuri Paşa'nın rütbe denklikleri kıdem haricinde eşitlenmiştir. 24 Temmuz 1908'de yeniden ilan edilen meşrutiyeti takip eden süreçte padişah tarafından onaylanan yeni kabine ardından yazılan hatt-ı hümayunu Babiâli'ye götürüp halka karşı binek taşında Nuri Paşa okumuştur⁴². Bu esnada önce halk tarafından Başkâtip Tahsin Paşa sanılarak yuhalanmış, sonradan gelenin Müşir Mehmet Nuri Paşa olduğu anlaşıncaya kadar alkışlanmıştır⁴³. 12 Ağustos 1908'de Başmabeyinci Hacı Ali Paşa yaşlılığı bahane edilerek emekliye sevk ile yerine başmabeyinciliğe Müşir Mehmet Nuri Paşa tayin edilmiş, ondan boşalan ikinci mabeyinciliğe Emin Bey tayin edilmiştir⁴⁴. Meşrutiyet sonrası tasfiye edilen çoğu kişinin aksine Nuri Paşa görevinde bırakıldığı gibi üstüne terfi de almış ve hükümetçe kendisine itimat edilmiştir.

Bu dönemde Nuri Paşa'nın adı Mizancı Murat Bey⁴⁵ ile birlikte bir olaya karışmış ve bu sebeple sorguya çekilmiştir. Çıkan dedikoduya göre Mizancı Murat Bey, Nuri Paşa'ya emrinde 15 bin softa bulunduğunu ve padişah ne zaman isterse istibdat devrini geri getirebileceklerini söyleyip güvence vermiş, üstelik söylentiye göre bunu konuyu da ortaya Nuri Paşa atmıştır⁴⁶. Bu söylenti kulağına erişen ve o dönemde İstanbul haricinde bulunan Murat Bey, Nuri Paşa'ya hitaben zaptiye nazırı Sami Paşa ile iletilmek üzere bir mektup yazmıştır. O dönemde Nuri Paşa'ya ulaşmayan ve sonradan Murat Bey'in risalesinde de yayınladığı mektup metni şöyledir:

"Başmabeyinci Devletlü Nuri Paşa Hazretlerine

Devletlü efendim hazretleri,

Güya istibdâd-ı idareyi iadeten tesis etmek üzere zât-ı şahaneye yardım etmeye hazır ve müheyya (amade) bulunduğumu lieclî'l-arz (arz için) *zât-ı devletlerine söylediğimi bizzat kendiniz ez-cümle semâhatlû* Sahib Beyefendi hazretlerine söylemiş olduğunuzu mevsuk (güvenilir) bir yerden haber aldığım gibi bir fıkranın tashihi zımnında (maksadıyla) Yeni Gazete idarehanesine müracaat eden oğluma güya zât-ı devletlerinden naklen aynı isnat makam-ı müdafaada dermeyen edilmiştir (ileri sürülmüştür).

⁴⁰ Lütfi Simavi, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, Haz. Sevdâ Şakar, Şehir Yayınları, İstanbul 2007, s.28-31. Nuri Paşa'nın Kastamonu valiliğine gönderilmesi konusunda Tahsin Paşa bu tayini engellemeye muvaffak olduğunu söylerken, Ziya Şakir ise Nuri Paşa'nın Kastamonu'ya sürüldüğünü, orada Münzevi bir hayat sürüp bilahare sürgünden döndüğünü yazmaktadır. Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.260. Bu durum belgelerden tespit edilebildiğine göre gerçeği yansıtmamaktadır.

⁴¹ BOA İ.TAL. 318/75.

⁴² Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştikliklerim*, TTK, Ankara 1987, s.3.

⁴³ "Şuûn-ı Dâhil", *Tanin*, 21 Temmuz 1324, Nr.3, s.3.; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.163.

⁴⁴ BOA İ.DH. 1468/27.; BOA BEO 3374/253039.; Öztuna, *a.g.e.*, s.933.

⁴⁵ Mizancı Murat Bey (d.1854-ö.1917), Jön Türk hareketinin önde gelen isimlerinden olup asıl adı Mehmet Murat'tır. Çıkardığı Mizan gazetesi sebebiyle "Mizancı" adıyla meşhur olmuştur. Abdullah Uçman, "Mizancı Murat", *TDVİA*, Ankara 2005, C.30, s.214.

⁴⁶ Mehmed Murad, *Hürriyet Vadiinde Bir Pençe-i İstibdad*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1326, s.62-63.

Meslek ve maksadımın zıdd-ı kâmilî (tam aksi) olduğundan başka, adı mantığa bile münafî (aykırı) bulunan şu buhtanın (iftiranın) aslı olamayacağı derkâr (belli) ise de kati ve resmî surette istimal edilmek (kullanılmak) raddesinde itimat kesbettiğine ve namus-ı çâkerânâme temas ettiği kadar namus-ı devletlerine de keyfiyetin taalluku (ilgisi) olması lazım geleceğine nazaran meskûtünan (sessiz) bırakmayı tecvîz edemedim.

Şu fuzûlî isnâd ve iftirayı ya Takvim-i Vekayî' cetveliyle tekzip olunmasını veyahut şu arizama cevaben müşârunileyh Sahib Bey ile Yeni Gazete idaresince tashîh-i fikr edilmesine medar (yardımcı) olacak surette hakikat-i hâli beyan buyurmanızı hissiyât-ı haysiyet-perverânenizden rica ve istid'â eylerim.

İcabet buyurduğunuz takdirde arz-ı teşekkürüm ile keyfiyet tesviye-pezir olmuş (düzeltilmiş) olacaktır. Lakin nihayet-i bir haftaya kadar bundan eser göremeyince işbu müracaatname-i çâkeriye ilan etmekle beraber, fuzûlî bir iftira ile namusuma kastettiğinizden şikâyetle müddei-i umûmîliğe müracaat etmeye mecbur olacağımın ve hatta bunun için ale'l-acele İstanbul'a avdet ettiğimin arzını vazifeden addeylerim. Ol bâbda...

Fî 8 Teşrinisani Sene 324 (21 Kasım 1908)

Mizan gazetesi sahibi Murad"⁴⁷

Bir başka eserinde konuyu tekrar işleyen Murat Bey, konuyla ilgili sorgusu sırasında sarayda Nuri Paşa'yı gerçekten gördüğünü fakat iddiada yer alan sözleri sarf etmediğini belirtmiş, bunun üzerine Mehmet Nuri Paşa da yüzleştirme için sorgulanmıştır. Nuri Paşa sorgusunda Murat Bey'in aktardığına göre şunları söylemiştir:

"Ramazan'dan biraz evvel idi. Bir gün mabeyinde odamda geziniyordum. Kapının bir kanadı açıktı. Aralıktan, uzaktan Emin Bey'in odasından doğru gelen (Murat) Bey'i gördüm. O da beni gördü. Eskiden komşu idik. Tanışırız. Ben ona, o bana doğru yürüdük. Odanın ortasında ayakta görüştük. Gazetesine yazdığı bir yazıdan dolayı sû-i tefehhüm (yanlış anlaşılma) husûlünden korktuğunu beyan ile hünkârın meşrutiyete cidden sadık olup olmadığını, aksine bir fırsata tesadûf edince istifadeye kalkışıp kalkışmayacağını öğrenmek üzere Emin Beyefendi'ye müracaat ettiğini, Emin Bey('den) hünkârın meşrutiyete pek taraftar olup aksini der-hâtır edenlere cidden kızdığı hakkında teminat alarak memnûnen avdet etmekte olduğunu, bu babta benim tarafımdan da teminat verilirse fazla bir minnet altında kalacağını söyledi. Ben dahi kendilerine teminat verdim. Ve, 'Sizden de, benden de ziyade meşrutiyet ve kanun-ı esâsiye taraftar görünüyor. Lakin iç yüzünü Allah bilir.', dedim. Bunun üzerine Beyefendi benim iki elimi sıkarak tekrar teşekkür etti, çıktı, gitti.

Ben bunu zihnimden çıkarmış idim. Bir gün birisi bana bir risale gösterdi. (Murat) Bey'in neşrettiği bir risale idi⁴⁸. İçinde bana hitaben yazılmış bir mektup sureti okudum. Güya (Murat) Bey'in bana gelip '15 bin adam ile ne vakit padişah ister ise meşrutiyeti kaldırmaya hazırım.', demiş. Bunu

⁴⁷ Mehmed Murad, a.g.e., s.65.

⁴⁸ Mizancı Murat Bey'in "Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad" adlı kitabı kastediliyor.

ben Sahib Molla'ya söylemişim, Sahib Molla da başkasına nakletmiş. İş o vakit Köstence'de bulunan (Murat) Bey'e aksetmiş. Bunun için dönmüş, gelmiş, bana o mektubu yazmış, tekbizini talep etmiş imiş. Ben öyle mektup almamış idim. Cevap vermeye lüzum görmedim. Çünkü bir haftaya kadar vermediğim halde Kâmil Paşa ile beraber beni Divan-ı Âlî'ye davet edeceğini söylüyordu. Hakikat gaib olmaz. Mahkeme huzurunda söylemiş olurum dedim.”⁴⁹

Böylelikle işin aslının olmadığı anlaşılmıştır. Zaten Mizancı Murat Bey, olaydan bahsettiği *“Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad”* ve *“Tatlı Emeller Acı Hakikatler”* adlı iki kitabında da Nuri Paşa'nın namuslu ve dürüst kişiliğine vurgu yapmaktadır. İsmi verilen ikinci kitapta Murat Bey'den konuyu aktardığı bölüm üzerinden öğrendiğimiz bir diğer husus ise Nuri Paşa'nın artık yaşından olsa gerek elinin titrek olduğudur.

31 Mart'a giden süreçte gerçekleşen bir takım irticai hareketler arasında yer alan 7 Ekim 1908'deki Yıldız Sarayı'na yürüyen şeriat yanlılarının hareketini aktaran Sultan II. Abdülhamit'in son başkâtibi Ali Cevat Bey, o güne dair hatıralarında Sultan Abdülhamit'in, Başmabeyinci Nuri Paşa'nın gelerek, *“Efendimiz! Bini mütecaviz sarıklı adamlar görüyorum. Ben başımdan korkarım.”*, demesinin ardından mabeyin dairesinden görünüp asilere seslendiğini yazmaktadır⁵⁰. 13 Nisan 1909'da gerçekleşen 31 Mart Vakasının ardından Hareket Ordusunun İstanbul'a gelişi ve bu süreçte Sultan II. Abdülhamit'in tahttan hal edilmesinden sonra başmabeyincilik görevinden ayrılan Müşir Mehmet Nuri Paşa, 4 Aralık 1909 tarihinde açıkta bulunduğu sırada kırk bir sene üç aylık askerlik vazifesine karşılık yedi bin beş yüz kuruş aylık maaşla emekliye sevk edilmiştir⁵¹.

2.1. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Yeniden Teşkilinde Müşir Nuri Paşa

Osmanlı Devleti, Nuri Paşa'nın emeklilik devresinde Trablusgarp ve Balkan savaşlarının ardından son olarak I. Dünya Savaşına girmiş ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile yenik taraf olarak savaştan çekilmiştir. Siyasi olarak savaşın sonuna kadar egemen olan İTC'dir. Bu süreçte Osmanlı tahtında da Sultan Vahdettin oturmaktadır.

Mehmet Nuri Paşa, emeklilik hayatında kendisi gibi emekli yüksek rütbeli memurlarla görüşmeye devam etmiş ve bu buluşmalarda hem tavla oynanmış hem de memleket meselelerine kafa yorulmuştur. Bu grubun⁵² içerisinde hemşerisi olan Müşir Gazi Ömer Rüştü Paşa da vardır. Ömer Rüştü Paşa'nın Şişli'deki evinde yine böyle bir toplantı sırasında⁵³ beklenmedik bir şekilde Damat Ferit Paşa, üvey oğlu Sultanzâde Sami Bey ve ayandan Aristidi Paşa bu grubu ziyaret etmişlerdir. Hâl hatır sorularının ardından Damat Ferit Paşa gruba, buradaki kişilerin ara ara toplanarak hasbihal ettiklerinin duyumunu aldığını ve bu durumu içinde bulundukları dönemde memleket yararına faydalı bir hale

⁴⁹ Mehmed Murad, *Tatlı Emeller Acı Hakikatler*, Matbaa-i Amedi, İstanbul 1330, s.262-263.

⁵⁰ Ali Cevat Bey, İkinci Meşrutiyetin İlanı ve *Otuzbir Mart Hadisesi*, Haz. Faik Reşit Unat, TTK, Ankara 1985, s.15-16.

⁵¹ BOA İ.AS. 99/38.

⁵² Bu grupta Müşir Ömer Rüştü ve Mehmet Nuri Paşalar haricinde Müşir Zeki ve Kazım Paşalar, eski sefirlerden Hasip Bey ve bazı yaşlı zevat gösterilir. Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s.382.; Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.257. Lütfi Simavi Bey, olayı aktarırken hem kendisine bunu anlatan dostunun hem de olayda bilfiil bulunan bazı kişilerin hayatta olduğunu belirterek hadiseyi şahitlendirmektedir.

⁵³ Ziya Şakir, Ömer Rüştü Paşa'nın evindeki bu toplanmanın tarihini 17 Kânunusani 1334 (17 Ocak 1919) olarak vermektedir. Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.257. Fakat bu tarih fırkanın teşkili ile ilgili basında çıkan haberlerdeki tarihlerle tutarsızdır. Cengiz Çakaloğlu, Müşir Zeki Paşa'nın biyografisini işlediği doktora tezinde bu tarihin 7 Ocak 1919 tarihi olmasının muhtemel olduğunu aktarmaktadır. Cengiz Çakaloğlu, *“Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)”* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999, s.278 dp.30.

getirebileceğini düşündüğünü söyledikten sonra hamiyet sahiplerinin hizmet arzusunda olmaları sebebiyle bir kulüp veya bir cemiyet teşkil edilerek mühim meselelerin burada konuşulması ve müzakere edilmesi ile alınacak kararların Padişah'a sunulması şeklinde siyasete yön verilebileceğini söylemiştir. Hazır bulunan kişilerin biraz da mecburiyetten muvafık bulması üzerine Damat Ferit Paşa, bir sonraki salı gününe Serki Doryan'da (Cercle d'Orient) toplanıp yemek yenilmesini ve bu meselenin orada bir sonuca bağlanmasını teklif etmiştir⁵⁴.

Damat Ferit Paşa, bir duyum olarak geldiğini söylese de Ömer Rüştü Paşa'nın evini seçmesi, Paşa'nın siyasete ve jurnalcılığa bulaşmamış temiz bir sicil sebebiyle herkes tarafından sevilmesi ile de alakadar olmalıdır⁵⁵. Zira Nuri Paşa ve diğer hazır bulunanlar da Sultan Abdülhamit devri ricali arasındadır ve temiz sicilleri yanında saraya da hep sadık olmuşlardır. Yani her iki devirde de sevilen ve saygı duyulan kişilerdir. Ayrıca Ömer Rüştü ve Nuri Paşaların aktif bir siyasi hayatları ve geçmişleri de bulunmamaktadır. Kaldı ki Nuri Paşa, yukarıda da belirttiğimiz üzere HİF'in ilk defa ortaya çıktığı dönemde de diğer bazı isimlerle birlikte partiye davet edilen isimlerden birisi olmuştur. Bu durum Damat Ferit Paşa açısından aynen ilk teşkil sırasında yapıldığı gibi yeni fırkaya karşı bu tarz isimleri dâhil ederek toplumda bir güven oluşturma politikasının eseridir. Dikkat çekici bir diğer nokta ise HİF'in yeniden teşkili ile sonuçlanacak olan bu girişim aynen HİF'in ilk teşkilinde olduğu gibi Damat Ferit Paşa tarafından tertip edilen bir yemekle başlamasıdır ki bu durum HİF adına teşkil süreçlerinde Damat Ferit Paşa ismini öne çıkaran önemli bir göstergedir.

Belirlenen günde davet edilen kişiler yanında Gazeteci Ali Kemal, muhaliflerden Mehmet Ali Bey, Reşat Halis Bey, eski İstanbul Mebusu Mustafa Asım Efendi, eski Tokat Mebusu Mustafa Sabri Efendi, eski Karesi Mebusu Vasfi Hoca ve eski Konya Mebusu Zeynelabidin Efendi de hazır bulunmuştur⁵⁶. İddiaya göre Sultan Vahdettin'in kesesinden yenilen yemek sonucu hem memleketin kötü gidişatına çareler üretmek, hem biriken tecrübelerle yeni nesillere yol göstermek ve siyasi faaliyetlerde bulunmak amacıyla cemiyetleşme kararı alınmıştır. Yeni bir cemiyet kurmak yerine Hürriyet ve İtilaf Fırkasının (HİF) yeniden ihyası fikri ortaya atılmış, Damat Ferit Paşa'nın da başkan olması gerekliliğinden söz edilmiştir. Müşir Ömer Rüştü, Kazım ve Zeki Paşalar bu fikrin ilhamının saraydan gelmiş olması ihtimaline karşı temkinli davranmışlardır. Zira kendileri bu vakte kadar hem bir fırka mensubu olmamışlardı hem de bu cemiyetin adının geçtiği eski dedikoduları dikkate alarak uzak durma yönünde eğilim göstermişlerdi. Fakat bu çekimserlikleri orada bulunan Ferit Paşa'nın taraftarlarınca pek çok öne sürülen memleket lehine vaatle giderilmek istenmişti. Ferit Paşa, başkanlık için adının geçmesinden ziyade aktarılan göre fırkanın canlandırılmasına yönelik eğilimi sağlamaktan memnun bir halde yeniden teşkil edilecek fırkanın başkanlığını Müşir Zeki Paşa'ya⁵⁷ teklif etmiş onun başkanlık talebini reddetmesi üzerine yapılan uzun görüşmeler neticesi ikna edilen Müşir Mehmet Nuri Paşa yeniden teşkil edilecek Hürriyet ve İtilaf Fırkası başkanlığına, eski Tokat Mebusu Mustafa Sabri

⁵⁴ Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s.382-383.; Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.257-258.

⁵⁵ "Müşir Ömer Rüştü Paşa", *Ceride-i Askeriyye*, 15 Temmuz 1338, S.9, s.1; "Ziyâ-ı Müessif", *Tevhîd-i Efkâr*, 10 Temmuz 1338, s.1.

⁵⁶ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.258. Lütfi Simavi Bey ise Mustafa Sabri, Vasfi, Mustafa Asım ve Zeynelabidin Efendilerin adını vermektedir. Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s.382.

⁵⁷ Zeki Paşa, başkanlığı kabul etmemişse de parti idare heyetinde yer almıştır. Nuri Paşa'nın sonrasında onun da partide yer almadığı görülür. Çakaloğlu, *a.g.t.*, s.278-279. Hatta ileride görüleceği üzere Divan-ı Harp reisliği görevinde de Nuri Paşa ile halef-selef olmuşlardır. Zeki Paşa, Divan-ı Harp reisliğinde yerini Nuri Paşa'ya bıraktıktan sonra Anadolu Islahatı Fevkalade Müfettişliği görevine getirilmiştir.

Efendi ikinci başkanlığına ve Ali Kemal Bey de genel sekreterliğe getirilmiştir⁵⁸. Böylelikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası yeniden 10 Ocak 1919'da kurulmuştur⁵⁹.

Toplantıya katılan isimlerden birisi de Refik Halid (Karay) Bey'dir. Toplantı günü ilgili mekâna vardığında içerinin siyah giyimli yaşlı adamlarla dolu olduğunu aktaran Refik Halid Bey, Damat Ferit Paşa'nın ısrarlara rağmen reisliği kabul etmediğini, *"Ben bir nefer olarak çalışırım."*, dediğini, bazılarının ise Ferit Paşa'nın bu işe yanaşmamasının nedeni olarak firka lehine bitaraf biçimde görünerek menfaat elde etmek suretiyle daha faydalı olabileceğini söylediklerini aktarır. Bu sebeple ısrardan vazgeçildiği bilgisinin yanında hazırda bulunan kimselerin içinden yalnızca coşkulu olarak bir tek Nuri Paşa'nın çıktığını fakat onun da yaşının sekseni geçtiğini, sesi ve ellerinin titrek olduğunu ve heyecanını başkasına geçiremeyecek halde bulunduğunu, yine de reis seçildiğini aktarır. Toplantının devamında o gün fırkanın idare heyetinin listesinin yapılarak dağıldıklarını, toplantının genel olarak hem fikir hem de heyecan açısından sönük geçmesine rağmen ertesi gün Sabah gazetesinde bunun aksine toplantının şişirildiği bilgisini verir⁶⁰.

Seçilen HİF idare heyeti şöyledir; Müşir Nuri Paşa, Müşir Zeki Paşa, Ayan Azasından Abdülkadir Efendi, eski Konya Mebusu Zeynelabidin, eski Tokat Mebusu Mustafa Sabri, eski Karesi Mebusu Vasfi Efendiler, emekli askerlerden Süleyman Paşa, Sadrazam (Avlonyalı) Ferit Paşazade Celaledin (Vlora) Paşa, Sabah gazetesi başyazarı Ali Kemal Beyefendi, yazarlardan Refik Halit (Karay), İkdam Gazetesi eski müdürü Nurettin Bey, eski Tahran Sefiri Hasib Bey, eski Maarif Nazırı Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Tüccardan Hacı Osman ve Mehmet Ali Beyler ve Ankara eşrafından Hacı Osman Bey⁶¹. Kendisinin de dâhil olduğu bu listeyi Refik Halid Bey, sanki bir parti idare heyeti değil de bir kabine listesine benzetir⁶². 11 Ocak tarihli gazetede verilen listede Nuri Paşa'dan başkan olarak bahsedilmemesi dikkat çekicidir. 12 Ocak'ta HİF'in Nuruosmaniye'deki merkezinde Nuri Paşa'nın başkanlığında bir toplantı yapılmıştır⁶³. Yine 15 Ocak 1919'da Nuri Paşa'nın "HİF azasından" sıfatıyla Sadrazam Tevfik Paşa'yı konağında ziyaret ettiği bilgisi de basında yer almıştır⁶⁴. Burada da kendisinin başkanlığına bir vurgu yoktur. Fakat Nuri Paşa'nın reisliğe geçirilmesi kararının uygulandığını bilmekteyiz⁶⁵. Görüldüğü üzere HİF'in ilk teşkil toplantılarında başkanlık meselesinin hemen neticelenmediği anlaşılmaktadır. Bu durumda Refik Halid Bey'in aktarımından da üstü kapalı olarak sezildiği üzere Nuri Paşa'nın başkanlığına gönülsüz bir rıza gösterilmiş olabileceği düşünülebilir. Ziya Şakir'e göre de Nuri Paşa uzun görüşmeler neticesi reis seçilmiştir⁶⁶.

HİF'in bundan sonraki kuruluş sonrası faaliyetleri detayda hatıratlardan, genelde ise basından takip edilebilmektedir. 15 Ocak 1919'da basında yer alan habere göre 14 Ocak'ta HİF genel merkez azaları Cercle d'Orient'de Nuri Paşa'nın başkanlığında toplanmıştır. Kabine değişikliğinin ardından *"memleketin en güzide dimağlarından oluşan*

⁵⁸ Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s.383-384.; Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, TTK, Ankara 2004, s.29.; Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.259-260.

⁵⁹ "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *Alemdar*, 11 Kânunusani 1335, Nr.1338-28, s.2. Ayrıca gazeteye göre merkez heyetinin tespit edildiği bu toplantıda ayan azalarından pek çok kişi de hazır bulunmuştur.

⁶⁰ Refik Halid Karay, *Minelbab* İlelmihrab, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2009, s.100-101.

⁶¹ "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *Alemdar*, 11 Kânunusani 1335, Nr.1338-28, s.2.; "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *Alemdar*, 12 Kânunusani 1335, Nr.1339-29, s.1.

⁶² Karay, *a.g.e.*, s.102. Listede adı geçen Mehmet Ali Bey, bilahare Dâhiliye Nezaretinin başına getirilen kişi olup Süleyman Paşa da Refik Halid Bey'in aktardığına göre onun kardeşidir.

⁶³ "Fırkalar, Cemiyetler", *Alemdar*, 13 Kânunusani 1335, Nr.1340-30, s.2.

⁶⁴ "Ziyaret", *Yeni Gazete*, 16 Kânunusani 1336, Nr.48-1612, s.1.

⁶⁵ Karay, *a.g.e.*, s.112.

⁶⁶ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.259-260.

merkez heyeti" tarafından yapılan bu toplantının memleket menfaatine görüldüğü için alınan kararlar hakkında araştırma yapıldığı bahsedilen haberde toplantının üç dört saat sürdüğü ve önemli kararlar alındığı aktarılır. Toplantıda öncelikle kabinenin hâlihazırdaki teşekkülüne karşı fırkanın alacağı vaziyet görüşülmüştür. Toplantıda alınan karar gereği 23 Ocak'ta Reis Nuri Paşa, Damat Ferit Paşa ve Mustafa Sabri Efendi'den oluşan bir heyet Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'nın nezdine giderek HİF tarafından alınan kararları tebliğe memur edilmiştir. Habere göre heyet, Sadrazam Tevfik Paşa'ya hangi fırkaya dayanarak işleri idare edeceğini soracaktır ve eğer hükümet HİF'in görüşüne göre idare etmeyeceğini bildirir ise HİF halka bir beyanname yayınlayarak hükümete destek vermediğini ilan edecektir⁶⁷. HİF, 26 Ocak 1919'da hükümete bir protesto göndermiş, Sadrazam Tevfik Paşa tarafından verilen cevap üzerine fikir alışverişinde bulunmak ve takip edeceği yol hakkında kesin bir karar almak üzere 27 Ocak'ta bir toplantı gerçekleştirmiştir⁶⁸.

Fırkanın kuruluşu yukarıda bahsedilen şekilde tamamlandıktan sonra Reis Müşir Nuri Paşa tarafından 28 Ocak'ta saraya HİF'in yeniden teşkil edildiği resmi olarak bildirilmiş ve huzura kabul edilmek üzere bir başvuru yapılmıştır. Başmabeyinci Lütfi Simavi Bey, bu evrakı Sultan Vahdettin'e arz etmiş ve Sultan, heyeti hemen kabul etmek arzusuyla, *"Yarın buyursunlar."*, demiştir. Lütfi Bey hatıratında bunun üzerine Padişah'tan müsaade isteyerek Meclis-i Mebusan feshedilmiş olduğundan HİF'in henüz sadece bir cemiyet mahiyetinde olduğunu belirtmiş, bu gibi cemiyetlerin hükümete müracaatla herkesçe kurulabileceğini hatırlatmış, eğer huzura kabul edilirlse emsal teşkil edebileceğinden bundan vazgeçilmesini istemiştir. Sultan Vahdettin, bunun üzerine HİF'in siyasi bir fırka olarak esasında mevcut olduğunu söylemiş fakat Lütfi Simavi Bey, yine de kabulün uygun olmadığını, çünkü hükümdarlık makamının siyasi kişilerle ilişkisi kurmasının usule aykırı olduğunu hatırlatmıştır. Sultan Vahdettin içinde bulundukları zor zamanlara atıfta bulunarak *"tahtların devrildiği ve milli hâkimiyetin saltanatı icra ettiği"* bir zamanda bir siyasi fırkayı kabul etmeyerek yeni bir mesele çıkarmak istemediğini belirtmiştir. Son olarak Padişah'ın dediği olmuş ve heyet saraya davet edilmiştir⁶⁹.

Sultan Vahdettin, aynı gün Lütfi Simavi Bey'in uyarısını kendisini ziyaret eden Damat Ferit Paşa'ya da söylemiş, ertesi gün ise heyeti kabul edeceğini bildirmiştir. 29 Ocak'ta Fırka Reisi Müşir Nuri Paşa, ikinci Başkan Mustafa Sabri Efendi ve genel sekreter Ali Kemal Bey'den oluşan heyet saraya gitmiş ve bekletilmeden huzura kabul edilmiştir. Ziya Şakir'in aktardığına göre Nuri Paşa, o gün üzerine oturmayan bir elbise giymiş gibi rahatsız ve bulunduğu halden memnuniyetsiz görünmüş, Mustafa Sabri Efendi ile Ali Kemal Bey ise neşeli görünmüşler ve Sultan Vahdettin tarafından hüsünkabul gördükleri gibi, İttihatçıların düştükleri hatalara düşmeme, galiplere iyi muamele gibi tembihlerle birlikte bir saate yakın huzurda kalmışlardır⁷⁰.

Sultan Vahdettin'i ziyaret eden Nuri Paşa ve heyetinin ziyaretleri dönem basınında kendilerinden beklentilerle beraber haber yapılmıştır. Tasvir-i Efkâr gazetesinde çıkan habere göre HİF yönetimi aynı gün önce Müşir Nuri Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağında toplantı gerçekleştirmiş, mevcut durum ile hükümet ve kabine hakkında müzakerelerde bulunmuştur. HİF'in memleketin genel siyasetinde faal bir vazife ifa etmek kararında olduğu ve bu yolda bazı teşebbüslerde bulunduğunun rivayet edilmekte olduğu, bunun ne derece

⁶⁷ "Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Mukarrerâtı", *Alemdar*, 15 Kânunusani 1335, Nr.32-1342, s.1. Aynı haberin 23 Ocak tarihli bir başka gazetede yayınlanması için bk. "Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Mukarrerâtı", *Ferda*, 23 Kânunusani 1335, Nr.9, s.2. Alemdar gazetesi aynı gün HİF parti programını da yayınlamıştır.

⁶⁸ "Hürriyet ve İtilaf Fırkasının İctimar", *Alemdar*, 27 Kânunusani 1335, Nr.1354-44, s.2.

⁶⁹ Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s.381.; Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.262.

⁷⁰ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.264-265.

doğru olduğunun bilinmemekle birlikte kabine meselesine yakın alaka gösterdiklerinin şüphesiz olduğu kaydedilmiştir. Hatta gazeteye göre fırkanın saraya yaptığı bu ziyaret de muhtemelen bu teşebbüslerle alakalıdır. Yine gazetede mevcut Tevfik Paşa hükümetinin ister İTC olsun iter HİF olsun bir fırkaya dayanmasının bir zaruret olarak verildiğini görmekteyiz. HİF'e gazetede yazı üzerinden memleketin selameti için bulunması zaruri olan milli gaye ve emellerden ilham alınması tavsiye edilmiştir. Haberde HİF Reisi Nuri Paşa ile İkinci Reis Mustafa Sabri Efendi'nin fotoğrafları da kullanılmış ve Nuri Paşa'dan aşırı dürüstlüğü ve iffeti ile maruf denilerek bahsedilmiştir⁷¹. Refik Halid Bey'in de yazarı olduğu Alemdar gazetesi ise bu haberi oldukça basit bir iki satırla sayfasına taşımıştır⁷².

Fırkanın Nuri Paşa devrine dair en detaylı bilgileri verenlerden olan parti azası Refik Halid Bey, fırkanın ilk idare heyeti toplantısının Nuruosmaniye kapısı civarındaki ahşap merdivenli ve döküntü bir ev olan parti binasında gerçekleştiğini, Müşir Nuri Paşa'nın ilk toplantıya üstü kapalı bir otomobille gelişinin herkesin hoşuna gittiğini, ayrıca Nuri Paşa'nın fırka binasındaki olumsuz koşullara ve yaşlı olmasına rağmen bezginlik göstermediğini, metanetle hükümet kuruluncaya kadar çalıştığını belirtir⁷³. İlk idare toplantısı 12 Ocak 1919'da yapılan ve yukarıda verilen toplantı olmalıdır.

Cemiyetin gerçekte kuruluş amacı İttihat ve Terakki'ye alternatif ve İttihatçı çevreye muhalefet oluşturmaktır⁷⁴. Mütareke sonrası oluşan siyasi boşluktan ve İttihatçı düşmanlığından bir siyasi ikbal devşirmek istenmiştir. İttihatçıların yeniden ortaya çıkmalarına mahal verilmemek Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Bey'in de dediği gibi bazı azaların yegâne hedefidir⁷⁵. Hatta Nuri Paşa'nın başkanlığı sırasında eski Ankara Valisi Reşit Bey'in (Dr. Mehmet Reşit Bey) hapisten kaçması üzerine Refik Halid Bey'in aktardığına göre Arnavut Tahsin'in organizasyonu ile aynen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) Babiali Baskını gibi bir darbe planı ile Tevfik Paşa'nın hükümeti düşürülmek istenmiştir. Bahsi geçen firar sebebiyle siyasi partilerin ve parti binalarının önlerinin kaynamakta olduğu bir sırada Tahsin Efendi, belirli noktalara adamlarını yerleştirdikten sonra HİF parti merkezine gelerek Arnavut şivesiyle Nuri Paşa'ya, "*Adamları diktim noktalara, tuttuk sokak başlarını, Paşam verin ki emri yürüyelim.*", demiştir. Fakat hem Reis Nuri Paşa hem de idare heyetinden kişiler partiye akalası olmayan bu Tahsin Efendi'ye heyecan içinde amaçlarının kıyam olmadıklarını söylemişler ve bu tertibatı iptal ettirmişlerdir⁷⁶. HİF ile bir bağlantısı olmamasına rağmen genel merkeze gelerek böyle bir işe kalkışan Arnavut Tahsin, bilahare Damat Ferit Paşa tarafından polis genel müdürü yapıldığından yola çıkılarak partiyi bir oldubitti ile siyasi bir entrikaya çekmekle görevlendirilmiş gibi görünmektedir. Aşağıda bahsedilen Damat Ferit Paşa'nın parti üzerinden çevirdiği entrikalarla kastedilen olaylar bu minvalden olmalıdır.

4 Mart 1919'da fırkanın kuruluş zeminini hazırlayan ve arka plandaki isimlerinden olmakla birlikte fırka merkezinden ayrı kendi hesabına partililerin aktarımlarına göre konağında toplantılar düzenleyen Damat Ferit Paşa sadrazamlığa tayin edilmiştir. HİF

⁷¹ "Hürriyet ve İtilaf Erkânı Huzur-ı Hümayûnda", *Tasvir-i Efkâr*, 30 Kânunusani 1335, s.1. Celal Bayar, protokolde yeri olmadığı halde Sultan Vahdettin'in parti heyetiyle görüşüğünü yazdıktan sonra şehzadeliğinden beri Sultan Vahdettin'in bu partiye sempati ve güven duyduğunu iddia etmektedir. Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş*, Sabah Yayınları, İstanbul 1997, C.4, s.201. Benzer iddialar Ziya Şakir'de de görülebilmektedir. Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.132, 136.

⁷² "Huzura Kabul", *Alemdar*, 30 Kânunusani 1335, Nr.1357-47, s.1.

⁷³ Karay, *a.g.e.*, s.112,114-115

⁷⁴ Karaca, *a.g.e.*, s.29.

⁷⁵ Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, Haz. Abdullah Uçman, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.45, 50.

⁷⁶ Karay, *a.g.e.*, s.121-122.

ikinci reisliğini yapan Mustafa Sabri Efendi Şeyhülislamlık makamına, HİF Genel Sekreteri Ali Kemal Bey Maarif Nezaretine, HİF azasından Vasfi Efendi Evkaf Nezaretine, HİF azasından Mehmet Ali Bey PTT nezaretine getirilmiştir⁷⁷. Bu durumda her ne kadar kendisi üye değilse de Damat Ferit Paşa eliyle HİF'in önemli bir rüknü hükümete dâhil olmuş olmaktadır.

Damat Ferit Paşa'nın sadarete getirilmesi üzerine 5 Mart 1919'da HİF Reisi Nuri Paşa, saraya giderek Sultan Vahdettin ile görüşmüş, yeni teşkil edilen kabine hakkında fırkanın bağlılığını bizzat padişaha bildirmiştir⁷⁸. Aynı gün akşamüzeri Nuri Paşa'ya ikametgâhında ilginç bir ziyaret gerçekleşmiştir. HİF'in üst düzey kadrolarından olup hükümete dâhil olan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Maarif Nazırı Ali Kemal Bey, Evkaf Nazırı Vasfi Efendi ve Maliye Nazırı Tevfik Bey, Nuri Paşa'nın ikametgâhına giderek görüşme yapmışlardır⁷⁹. Görüşmenin içeriği hakkında malumat yoksa da HİF'in önemli bir parçasının hükümete dâhil olması üzerinden fırka adına bir değerlendirme toplantısı olabileceği düşünülmekle birlikte Nuri Paşa'nın neden hükümete dâhil edilmediği sorusu ise cevapsız kalmaktadır. Bu dönemde Nuri Paşa'ya Meclis-i Vükelâ'ya dâhil olarak nezaretsiz bir nazır gibi hükümete girmesinin teklif edildiği fakat kendisinin kabul etmediği aktarılır⁸⁰. Bu meseleyi aşağıda detayı görüleceği üzere kendisi de Lütfi Simavi Bey'e doğrulamıştır.

Bu vakte kadar geçen zaman içinde Damat Ferit Paşa'nın cemiyet içindeki adamlarıyla detayı belirsiz türlü işlere girişi ve sarayda entrikalar çevirdiğinin Nuri Paşa tarafından öğrenilmesi, yine Damat Ferit Paşa'nın Nuri Paşa'yı Sadrazam Tevfik Paşa'nın cemiyete girdiği yalanıyla kandırıp Nuri Paşa'nın bunu partililere açıklamasından sonra asılsız olduğunun anlaşılmasıyla fırka içinde mahcup olması gibi yaşanan olaylar neticesinde, Nuri Paşa daha fazla geç kalmadan başkanlık görevinden ve firkadan ayrılmıştır⁸¹.

Refik Halid Bey, Damat Ferit Paşa'nın hak etmeyenlere bile taltif verirken hem hanedana sadık hem İTC'ye düşman olan Nuri Paşa'nın padişahın taltifinden ve saraya yaklaşımdan mahrum bırakıldığını, belki de olası bir sadrazamlık fırsatının Nuri Paşa'ya kaptırılmaması için Damat Ferit Paşa eliyle firkadan kaçırıldığını aktarmaktadır⁸². Yine Refik Halid Bey, fırka içinde bir fikir birliğinin olmadığı noktasında örnekler verdiği gibi fırka genel merkezinde bir takım siyasi hamleler tartışılarsun parti içindeki hocaların hükümete geçmek gayesiyle çalıştıklarını, Baltalimanı'ndaki Ferit Paşa'nın ikametgâhına giderek görüşmeler yaptıklarını, parti binası haricinde yoğun faaliyetlerde bulunduklarını aktarır ve bazen Reis Nuri Paşa'nın Nişantaşı'daki konağında da toplantılar yapılmış olduğu bilgisini verir⁸³.

Nuri Paşa'nın HİF reisliğini bırakması hakkında detaylı bir açıklama henüz bulunmamakla birlikte 9 Nisan 1919'da basında yer alan habere göre Nuri Paşa, sağlık durumu sebebiyle fırka reisliğini bırakmaya karar verdiğini açıklamıştır⁸⁴. 16 Nisan 1919'da Şehzade Abdürrahim Efendi riyasetinde Anadolu'ya görevlendirilen Heyet-i Nasiha'nın

⁷⁷ İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.241-242.

⁷⁸ "Huzur-ı Hümayunda", *Yeni Gazete*, 6 Mart 1335, Nr.96, s.1. Aynı sayfada Damat Ferit Paşa'nın sadarete getirilmesi sebebiyle padişaha sunduğu teşekkür yazısı da verilmiştir.

⁷⁹ "Ziyaret", *Tercüman-ı Hakikat*, 6 Mart 1335, Nr.13659, s.2.

⁸⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s.259. Partinin sonraki reisi Miralay Sadık Bey, 10 Haziran 1919'da Meclis-i Vükelâ'ya memur olarak hükümete dahil edilmiştir. Güneş, a.g.e., s.242.

⁸¹ Lütfi Simavi, a.g.e., s.411-412.

⁸² Karay, a.g.e., s.115.

⁸³ Karay, a.g.e., s.117.

⁸⁴ "Nuri Paşa", *Yeni Gazete*, 9 Nisan 1335, Nr.129, s.2.

uğurlama törenine katılan Nuri Paşa için basının kullandığı HİF eski başkanı ifadesi⁸⁵ istifa hadisesinin resmen 8-15 Nisan 1919 tarihleri arasında olduğunu kesinleştirmemize olanak sağlamaktadır.

Yine 1 Mayıs 1919 tarihli Yeni Gazete’de çıkan habere göre HİF içinde yakın zamanda bazı değişikliklere gidileceği “Spektator Doryan” isimli kaynağa dayandırılarak haber edildiği gibi Miralay Sadık Bey’in gelişinden önce herhangi bir kesin karar alınmayacağı da net biçimde ifade edilmiştir. Haberin devamında Nuri Paşa’dan HİF eski ikinci başkanı sıfatıyla bahsedilerek Haydarpaşa Hürriyet ve İtilaf Kulübünün müessisi iken fırkadan ihraç edilen Amiralzâde Cemal Bey’in kendisi hakkında gazetelere bazı haberler vermiş olan Nuri Paşa hakkında “zem u kadh” yani çekiştirme/iftira davası açtığı belirtilmiştir⁸⁶. Buradan Nuri Paşa’nın partiden ayrıldıktan sonra da partililerle bazı konularda zıtlaşmalarının devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca 1 Mayıs itibarıyla HİF’in ilk teşkil döneminin önemli ismi olan Miralay Sadık Bey’in tekrar siyaset sahnesine çıktığı ve henüz İstanbul’da olmasa da gelişinde partide bazı değişikliklere gidecek gücü yani reisliği elde ettiği anlaşılmaktadır. Zaten gelişen olaylar da bunu doğrulamaktadır. Örneğin Miralay Sadık Bey, İzmir’in işgali (15 Mayıs 1919) sonrası HİF reisi sıfatıyla Sultan Vahdettin ile görüşmüştür⁸⁷.

Damat Ferit Paşa ve HİF tarafından mimlenmesi sonucu başmabeyincilik görevinden alındıktan sonra Lütfi Simavi Bey, 16 Haziran 1919’da HİF’ten ayrılıp tekrar emeklilik günlerine geri dönen Müşir Nuri Paşa’yı ziyaret etmiştir. Gerçekleşen görüşmede Nuri Paşa, Lütfi Simavi Bey’in sorularına verdiği cevaplarda hem kendisinin azli sürecini aydınlatmış hem de HİF ile ilgili aslında reisliğe geçişi ve ayrılışı süreçlerinin kendi ağzından bir özeti mahiyetinde şunları söylemiştir:

“Mühim mevkiler işgal etmiş mütekaid (emekli) bazı arkadaşlarla ara sıra toplanıp ahval-i memleket hakkında teati-i efkâr (fikir alışverişi) ile gençlerimizi ikaz ve tecrübelerimizden mümkün mertebe müstefid etmeyi (faydalandırmayı) tasavvur ederdik. İttihat ve Terakki Fırka ve Hükümetinin sükûtu üzerine bitaraf ve ihtirasât-ı şahsiyeden (şahsi hırslardan) ari bir fırka teşkiline tasamim ettik (tasarladık). Vaktiyle teessüs edip hayat bulmamış olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın bazı tadilat ve maksadımızı temin edeceği bir takım zevat tarafından beyan olunduğundan mezkûr fırkaya mensup kimselerle münasebâta davet olunduk. Bitaraf intihabat (tarafsız seçimler) yapmak ve ihtiramât-ı şahsiyyeyi (şahsi hırsları) tamamıyla bertaraf etmek programımızın zübdesi (özü) idi. Bütün rüfeka (arkadaşlar) bu planı tasvip ettiler veyahut eder gibi göründüler.

Mütekaid Müşir Zeki Paşa’nın reddi üzerine teklif olunan fırka riyasetini kabul ettim ve müteakiben billah işe başladık. Biz böyle kemal-i samimiyetle çalışırken Mustafa Sabri, Zeynelabidin ve Hakkı ve Mustafa Asım Hocaların Damat Ferid Paşa’nın Baltalimanı’ndaki yalısında toplanarak bin türlü kumpası kurduklarını ve sarayda entrikalar çevirdiklerini bilahare haber aldım. O Damat Ferid Paşa beni birçok şeyde aldattığı gibi bir gün de Sadrazam Tevfik Paşa’nın Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na dâhil olduğunu suret-i katiyede (kesin biçimde) temin ettiğinden ben de bu havadisi merkez-i umumide (genel merkezde) ilan etmiş ve bilahare çok mahcup olmuştum.

⁸⁵ “Heyet-i Nasihanın Azimeti”, *Memleket*, 17 Nisan 1335, s.1.

⁸⁶ “Hürriyet ve İtilaf Fırkasında Tebeddülât”, *Yeni Gazete*, 1 Mayıs 1335, Nr.1715-151, s.1.

⁸⁷ Celil Bozkurt, “Türk Siyasetinde Miralay Sadık Bey”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 131 (258), Haziran 2022, s.207.

İşte hep böyle sahtekârlık ve kizb u düruğ (yalanlarla) ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası teşekkül etti. Teklif edilen Meclis-i Vükela memuriyetini ve badehu başmabeyinciliği reddettim. Sizin azlinize karar verilmişti. Ayağınıza karpuz kabuğu koymak için Ferid Paşa nezd-i şahanede ve şeyhülislamlığa irtika eden (yükselen) Mustafa Sabri Efendi de merkez-i umumide çalışıyordu. Bu Hocaefendi öteden beri Hürriyet ve İtilaf'ın düşmanı olduğunuzu ve fırkanın yeniden teşekkülü münasebetiyle berâ-yı arz-ı tazimat saraya gittiğimiz sırada Zat-ı Şahane'ye 'Böyle bayağı adamların kabulü caiz değildir' dediğinizi merkez-i umumide söyleyerek aleyhinize bir cereyan hâsıl ettirmeye gayret edip bunu Tevfik Paşa'dan işittiğini iddia ediyordu. Fırkadan ve fırka riyasetinden istifamı müteakip bu adamların ne kadar haris ve menfaatperest olduklarını gazetelerde ilan etmeyi çok düşündüm. Fakat kuvvet ellerinde olduğu cihetle mani olacaklarından eminim. Dünyada hiçbir emelim olmadığı halde vatandaşlarımın emniyetine mazhar olacağımı bilsem bu hodbin (bencil) insanlara muhalefette bulunmak için mebus intihab edilmekliği (seçilmekliği) arzu ediyordum.”⁸⁸

Nuri Paşa'nın sırf Damat Ferit Paşa ve ekibine muhalefet edebilmek için eğer vatandaşların güvenine mazhar olabileceğinden yani seçilebileceğinden emin olsa, mebus olmak istediğini söylemesi fırka içinde dönen oyunlara karşı duyduğu öfkeye dair ipucu vermektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Nuri Paşa'nın geriye bir hatırat bırakmayışını ciddi bir eksiklik olarak görmek icap eder. Lütfi Simavi Bey, bu konuşmanın yapıldığı sırada Müşir Zeki Paşa ile Beşiktaş Belediyesinden emekli Mustafa Bey'in de hazır bulunduğunu aktarmaktadır⁸⁹.

Bazı gazetelerde de Müşir Nuri Paşa'nın HİF reisliği dönemine dair çarpıcı veriler bulmak mümkündür. İleri gazetesinin 7 Kasım 1919 tarihli nüshasındaki Celal Nuri (İleri) Bey'in kaleminden fırkanın değerlendirildiği makalede kaydedilen Nuri Paşa ile görüşmesindeki konu edilen husus önemli olduğu için burada nakledilmesi isabetli olacaktır;

“Geçen gün Boğaziçi'nden aşağıya geliyordum. Fezâil-i mâlânihâyesinin (nihaysiz faziletlerinin) hayranı olduğum Müşir Nuri Paşa hazretleri yanıma geldi. Hasâil-i hakikiye (hakiki hasletler) sahibi olan bu zât-ı melek sıfat (melek sıfatlı kişi), Ferid Paşa kabinesinin tevellîsinden (sevicilerinden) olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın reisi olmuştu. Paşa yana yakıla ve pürhiddet ve asabiyet, hatta ağlar bir lisân ile bana gerek sadr-ı zâil (eski sadrazam / Ferit Paşa), gerek fırka için öyle şikâyetlerde bulundu ki! Eğer söz aramızda geçmeseydi ve ben dâire-i mahremiyette (gizlilik dairesinde) cereyan etmiş mükâlemâtı (konuşmayı) nakletmek patavatsızlığında bulunsaydım kâri'lerim (okuyucularım), şimdi parmaklarını ağızlarına götürecekler, bir vâveyla (feryat) koparıp eğer bir cemiyetin birkaç ay evvelki reisi böyle derse, artık onun muhâlifleri ne demez diyeceklerdi.”⁹⁰

Ziya Şakir de Hürriyet ve İtilaf Fırkası adlı eserinde yukarıda bahsi geçen hadiseleri acı bir şekilde anlattıktan sonra, Nuri Paşa'nın fırkacılık işlerine uzak olduğunu ve makamının göstermelik, ikinci başkan seçilen Mustafa Sabri Efendi'nin ise asıl oyunu oynayacak kişi

⁸⁸ Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, TTK, Ankara 2008, C.13, s.131-132.; Lütfi Simavi, *a.g.e.*, aynı yer.

⁸⁹ Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s.412.

⁹⁰ Celal Nuri, “İntihâb Bâsilleri”, İleri, 7 Teşrinisani 1335, Nr.657, s.2.

olarak görüldüğünü yazmaktadır⁹¹. Yine Ziya Şakir'e göre HİF, özellikle Damat Ferit Paşa'nın sadarete gelmesinden sonra Damat Ferit Paşa ve Sultan Vahdettin'in çizgisine çekilmiş ve Osmanlı saltanatını kurtarıp ne şekilde olursa olsun Sultan Vahdettin'in tahtta kalmasını temin etmek için çalışır hale getirilmiştir. Bunun için de galiplerin karşısında teslimiyetçi bir yol takip edilmiştir. Bu anlayış HİF'i siyasi bir fırka pozisyonunda çıkarmış, parti içinde bir isyana sebebiyet vermiştir. Zira fırkanın yeniden teşkili sırasında kişilerin vatanperver hisleri tahrik edilerek Nuri Paşa gibi isimler sürece dâhil edilmiştir. Verilen sözlere göre fırka şahsi menfaat ve ihtirastan uzak olacaktı ve bunun için teminat verilmişti. Bunlara ilaveten daha önceki süreçte yapılan hataları telafi etmek isteyenler de vardı. Fakat Damat Ferit Paşa'nın perde arkasından entrikalar çevirmesi sonunu bu unsurlarla Ferit Paşa taifesi arasında mücadele de kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Nuri Paşa, tamamen iyi niyetlerle çıktığı bu yolda kısa süre içinde gördükleri karşısında uzun zaman dayanamamış ve hem HİF başkanlığından hem de fırkadan istifa ederek Damat Ferit Paşa'nın emellerine hizmet etmeyi reddetmiştir⁹².

2.2. Fırka Reisliği Sonrası Faaliyetleri ve Vefatı

Nuri Paşa, HİF reisliği sonrası dönemde kendisine yapılan başmabeyincilik teklifini kabul etmemiştir⁹³. 22 Temmuz 1920'de Osmanlı Devletine dayatılan barış antlaşmasının imza edilip edilmemesi hakkında sarayda toplanan saltanat şurasına katılanlar arasında Müşir Nuri Paşa da bulunmuştur. İlgili şurada sadece Topçu Ferik Ali Rıza Paşa çekimser kalmış, diğer tüm katılımcılar antlaşmanın imza edilmesi yönünde görüş bildirmişlerdir⁹⁴.

1 Mayıs 1920'de basında çıkan habere göre iki gün evvel Müşir Nuri Paşa, saraya giderek Sultan Vahdettin ile görüşmüş ve Miraç Kandili hakkında tebriklerini iletmiştir⁹⁵. 3 Mayıs 1920'de Balkan Harbi ve Cihan Harbindeki askeri yetkili harp müsebbipleri ve harp harekâtı mesullerinin muhakemelerini yapmak üzere teşkil edilen Divan-ı Harbin reisi Müşir Zeki Paşa'nın Anadolu Islahat Genel Müfettişliği vazifesine tayin edilmesi üzerine yerine Müşir Nuri Paşa tayin edilmiştir⁹⁶. Ziyaretin hemen akabinde bu tayinin gerçekleşmesi dikkat çekicidir. Basında yer alan habere göre Nuri Paşa bu göreve başladıktan sonra reisi bulunduğu Divan-ı Harp, Balkan Harbi sonrası teşkil edilip bilahare lağvedilen Müşir Osman Paşa'nın Divan-ı Âlî namındaki heyetinden devredilmiş evrak ve dosyaların tetkikini tamamlamıştır. Sonradan gönderilen evrak ve dosyaların da incelemesi tamamlandıktan sonra habere göre Divan-ı Harp muhakemeye başlamaya hazır olacaktır⁹⁷.

17 Ağustos 1920'de Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa tarafından Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ne yazılan bir telgrafla Sevr Antlaşması'nı imzalayan heyette bulunanlar ile Saltanat Şurasına katılarak Sevr'in kabulünü tasvip edenlerin vatan haini olarak addedilmeleri hakkındaki sert teklifi Meclis'in 19 Ağustos 1920 tarihli Mustafa

⁹¹ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.261.

⁹² Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.279-281.

⁹³ Pakalın, *a.g.e.*, s.131-132.; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.259.

⁹⁴ *Takvîm-i Vekâyi'*, 24 Temmuz 1336, Nr.3911, s.3-5.; "Nezd-i Hümayûn-ı Mülûkânede Toplanan Meclîs-i Âlînin Mukarrerâtı Hakkında Tebliğ-i Resmî", *Dersââdet*, 24 Temmuz 1336, Nr.17, s.2. Toplantıda ayrıca HİF'in önde gelen isimleri yanında Nuri Paşa ile HİF'in başlangıcında birlikte bulundukları Müşir Zeki Paşa ve ayrıca hemşerisi Müşir Ömer Rüştü Paşa da bulunmuşlardır.

⁹⁵ "Huzura Kabul", *Alemdar*, 1 Mayıs 1335, Nr.1439-39, s.2.

⁹⁶ *Takvîm-i Vekâyi'*, 5 Mayıs 1336, Nr.3846, s.1.

⁹⁷ "Nuri Paşa Divan-ı Harbi", *Dersââdet*, 24 Temmuz 1336, Nr.17, s.3.

Kemal Paşa başkanlığındaki birinci celsesinde görüşülmüş ve tasvip edilmiştir⁹⁸. Nuri Paşa ile beraber HİF sürecinde yanında bulunan Zeki Paşa ve hemşerisi Ömer Rüstü Paşa gibi namılı müşirler bu şurada “evet” oyu kullanmışlardır. Meclis'in bu konudaki kararı bir kanundan ziyade bu isimlerin yaftalanması uygulamasıdır.

Nuri Paşa, 1921 Ocak ayında divan-ı harbin lağvedilmesinin ardından başka hiçbir görevde bulunmayarak tekrare mekliliğine dönmüştür⁹⁹. Müşir yani mareşal rütbesi bulunan Nuri Paşa, Murassa Nişan-ı Osmani¹⁰⁰, Murassa Nişan-ı Mecidi¹⁰¹, Tahlisiye Madalyası¹⁰², Murassa Nişan-ı İftihar¹⁰³, altın imtiyaz, gümüş imtiyaz, altın liyakat madalyaları sahibidir¹⁰⁴. Ayrıca eşi de birinci dereceden Şefkat Nişanı ile taltif edilmiştir¹⁰⁵. Nuri Paşa, ahlak ve üstün meziyetleriyle herkesçe sevilmiştir. Evladı yoktur. Son dönemlerini evinde sessiz ve sakin geçiren Nuri Paşa, 5 Kasım 1921'de yetmiş bir yaşında İstanbul'daki sahilhanesinde vefat etmiştir¹⁰⁶. Bu yalının Yeniköy'de Kapalıbakkal Sokağı'nın tam karşı cephesinde ve deniz kenarında, bahçeli bir yapı olduğu arşiv evraklarından anlaşılmaktadır¹⁰⁷. Gazete haberine göre cenazesi, Eyüp Sultan civarında defnedilmiştir. Ne yazık ki kabri tespit edilememiştir.

Kendisi hakkında kalem oynatanların ittifakıyla Nuri Paşa görev süresi boyunca saflığını korumuş, sarayın hiçbir entrikasına karışmamış, Yıldız Sarayı'nın en büyük hastalığı olan jurnalciliğe bulaşmamış, dürüst kişiliği sayesinde farklı kesimlerden herkesin az çok takdirini kazanmış bir şahsiyettir. Nuri Paşa'nın Almanca ve Fransızca dillerini konuşabildiği kayıtlıdır¹⁰⁸. Kendisinden hatıralarında bahseden bazı rapor ve kişiler üzerinden Nuri Paşa hakkında devrin ricalinin ne düşündüğünü yansıtmak bu konuda faydalı olacaktır;

1906 tarihli bir İngiliz raporunda mabeyinciler tanıtılırken o dönem başmabeyinci olan Hacı Ali Paşa'dan budala ve hemen hemen kara cahil diye söz edilmiş, ikinci mabeyinci Nuri Paşa'dan ise yeni mektepte okumuş askeri bir şahıs olup Alman modasına uygun, çok doğru, sert ve az zeki olup Sultan'a veya çevresine tesir etme arzusunda olmadığı kaydedilmiştir¹⁰⁹. Ahmet Reşit Rey hatıralarında Nuri Paşa'yı, “aydın fikirli bir kişi” olarak tanımlamıştır¹¹⁰. Halid Ziya Uşaklıgil ise Nuri Paşa'nın vakar sahibi, çekingen duruşlu, nazikçe sükût eden özelliklerinin temiz ahlaklı oluşu fikrinin kuvvetli birer tamamlayıcısı

⁹⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 53. İctima (19 Ağustos 1336), 3. Cilt, s.333. Meclis tutanağındaki Karabekir Paşa tarafından sunulan teklif metni şudur; Erzurum; Ankara'da Meclisi Milli Riyasetine Vatanısız, vicdansız üç serserinin, yine kendileri gibi millet ve vatanla alakası olmayan bir kaç kişi namına sulh muahedelerini imza ettiklerini ajansta gördük. Mücadele-i milliyemizde daha büyük bir azim ve imanla devamı tekiden ahdettiğimizi arz eylerim. İstanbul'da teşekkülünü evvelce duyduğumuz Şûra-yı Saltanat'ta Türkiye'nin hayat-ı mevcudiyetini söndüren bu zalim muahedenin imza edilmesine karar ve rey veren esamileri malum eşhasın ve muahedenameye vaz'-ı imza edenlerin ihanet-i vataniye ile ittiham olunmasını ve haklarında hükm-i gıyabi verilmesini bu vatanısızların isimlerinin her yerde lanetle yâd edilmesinin ilan ve tamim olunmasını arz ve teklif eylerim. 17 Ağustos 1336. Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir.

⁹⁹ BOA BEO 4631/347281.; “Bizde Harb Mesullerinin Muhakemesi”, İleri, 16 Kânunuevvel 1336, s.1.; “Harb Mesulleri Divan-ı Harbi Neden Teşkil Edildi?”, İleri, 20 Kânunusani 1336, s.1.; “Müşir Nuri Paşa Divan-ı Harbi”, *Peyam-ı Sabah*, 2 Şubat 1336, Nr. 11208-778, s.3.

¹⁰⁰ BOA İ.TAL. 106/1314.

¹⁰¹ BOA İ.TAL. 164/1316.

¹⁰² BOA İ.TAL. 255/1319.

¹⁰³ BOA İ.TAL. 291/1320.

¹⁰⁴ İrtem, a.g.e., s.182.

¹⁰⁵ BOA İ.TAL. 142/1316.

¹⁰⁶ “Müşir Nuri Paşa'nın Vefatı”, İleri, 6 Teşrinisani 1337, s.1. Burada yaşı 75 olarak verilmişse de yanlıştır.

¹⁰⁷ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt.006847.

¹⁰⁸ Olivier Bouquet, *Sultanın Paşaları*, Çev. Devrim Çetinkasap, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.307.

¹⁰⁹ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1967, s.21-22.

¹¹⁰ Ahmet Reşit Rey, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, Haz. Nur Özmel Akın, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.10.

oluşundan bahseder¹¹¹. Arap İzzet Holo Paşa'nın günlüklerinden anlaşıldığına göre Nuri Paşa, 1898 senesinde ikinci mabeyinci iken bizzat Sultan Abdülhamit'e çıkarak devletin içinde bulunduğu durum hakkında görüşlerini sunmuş, memurların liyakate göre seçilmesi hususuna dikkat ve gerektiğinde yüksek kademe memurların sorgulanabileceği bir divan teşkili ile sarayda bir müşavere heyeti bulundurulması konularında fikirlerini sunmuştur. Bu bahsedilen dönem için oldukça cesurca bir hamledir ve Nuri Paşa'nın da ne kadar dürüst bir devlet adamı olduğunu gösterir. Lakin bu son derece makul tekliflere Sultan II. Abdülhamit, "*Ben hayatta iken ef'al (fiiller) ve icraât-ı şahanemi (icraatlar) vesayet altında bulundurmam.*", cevabını vererek bu durumu şüpheyile karşılamış, Nuri Paşa'nın amacının ne olduğu noktasında başkâtip Tahsin Paşa vasıtasıyla sorgulatıp fikrinden vazgeçirme yolunu tutmuştur¹¹². Resmi belgelerde görünmeyip Tahsin Paşa'nın bahsettiği Nuri Paşa'nın Kastamonu'ya vali olarak gönderilmek istenmesine sebep hadisenin bunun üzerine yaşanmış olması ihtimal dâhilindedir. Semih Mümtaz Bey, Nuri Paşa'nın yabancı dile olan aşinalığı sebebiyle Sultan Hamid devrinde yabancılarla gerçekleşen saray merasimlerinde hazır bulundurulduğunu aktarmaktadır¹¹³.

Vefatı hakkında İleri gazetesinde çıkan haber metninde HİF reisliğine gelişi ve ayrılışı hakkında şunlar kaydedilmiştir;

"Merhûm bundan takrîben üç sene evvel her nasılsa İtilaf ve Hürriyet'in propagandasına mağlub olarak bu heyetin riyâsetini kabul etmişti. Fakat ahlak ve mişvârî (tarzı) pek yerinde olduğundan bu işin ne olduğunu derhal anlamış ve gazetemizde münderiç (içinde bulunan) bir makalenin mütalaası üzerine makalenin muharriri huzurunda hüngür hüngür ağlamaya başlayarak 'Ah! Beni aldattılar' diye emin ve figanda bulunmuş ve fi'l-vaki (hakikaten) hemân o riyasetden istifa ederek hayât-ı siyâsiyesini lekedâr etmemiştir."¹¹⁴

Burada bahsedilen makale yukarıda verilen Celal Nuri Bey'in makalesinde naklettiği hususlar olmalıdır. Zira hikâye edilmiş tarzı ile bahsi geçen yazı örtüşmektedir. Görünen o ki, her ne kadar ilerleyen süreçte Milli Mücadele karşıtlığı ile zirve yapmış bir siyasi partinin reisliğini yapmış olsa da Nuri Paşa'nın bilinen iyi hasletleri kendisinin bu başkanlık sebebiyle kötü anılmasının önüne de geçmiştir.

Nuri Paşa, 31 Mart Vakasını bastırmak için gelen Hareket Ordusu mensuplarından yaralıları ziyaret etmiş ve ikramda bulunmuş¹¹⁵, yardım sandıklarına bağışta bulunmuş¹¹⁶, hatta bazı çalışmalara göre Müdafaa-i Milliye Cemiyeti içinde de yer almıştır¹¹⁷. Bu özellikleri kendisinin emekli dahi olsa devlet ve milletle ilgili hususlardan kopmadığını kanıtlamaktadır.

¹¹¹ Halid Ziya Uşaklıgil, *40 Yıl*, Özgür Yayınları, İstanbul 2008, s.752.

¹¹² İzzet Holo Paşa, *Abdülhamid'in Kara Kutusu Arap İzzet Holo Paşa'nın Günlükleri*, Haz. İbrahim Küreli, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, C.1, s.184.

¹¹³ Semih Mümtaz, *Canlı Tarihler: "Evvel Zaman İçinde"*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s.79.

¹¹⁴ "Müşir Nuri Paşa'nın Vefatı", İleri, 6 Teşrinisani 1337, s.1.

¹¹⁵ "Mecrûhîn-i Guzâtı Ziyaret", *Yeni Gazete*, Nr.257, 24 Nisan 1325, s.2.

¹¹⁶ "Vatan, Meşrutiyet, Ordu Tayyareleri İanesi", *Sabah*, 19 Mart 1912, s.1.

¹¹⁷ Nâzım H. Polat, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991, s.86. Bu çalışmada Nuri Paşa, kendisi gibi eski bir mabeyinci olan Ragıp Paşa'nın başkanlığındaki cemiyetin Beşiktaş şubesinin başkan yardımcısı olarak gösterilmektedir. Ayşe Zamacı tarafından hazırlanan doktora tezinde ise Ragıp Paşa'nın başkan yardımcısı olarak Abdullah Bey adı verilmektedir. Ayşe Zamacı, *"Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri"* (Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2015, s.53.

Müşir Mehmet Nuri Paşa, ne yazık ki anılarını kaleme almamış görünmektedir. Hatıralarını yazmış olsa, yukarıda verilen alıntı metinlerden anlaşıldığı kadarıyla oldukça ses getirecek, saraya ve HİF'e dair önemli bir kaynak bırakmış olacaktı. Lütfi Simavi ile olan görüşmesinde vurguladığı bildiklerini açıklamak ve muhalif olmak noktasında geriye bir şeyler bırakmışsa bile henüz gün yüzüne çıkmamıştır.

Sonuç

Milli Mücadele Tarihi yazımında zaman dönemin siyasi figürlerine ve mensup oldukları fırkalara da değinmek gerekmektedir. Mütareke ile ortaya çıkıp Damat Ferit Paşa hükümetleri sürecinde ön plana çıkan HİF bu bağlamda Türk Siyasi Tarihi açısından tartışmalı noktalardan birisidir. Özellikle fırkaya mensup kişilerin Anadolu'da ortaya çıkan Milli Mücadele karşısında cephe alışları bu tartışmaların kaynağını teşkil etmektedir. Hal böyle olunca HİF'e dair yapılmış çalışmalar bütüncül bir bakış açısı ortaya konulabilmesi için önem kazanmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın, hem Müşir Mehmet Nuri Paşa'nın tanınmasına hem de HİF'in tarihine bilimsel bir katkı sunması umulmaktadır.

1850 yılında Kütahya'da doğan ve askerlik mesleğine intisap ettikten sonra yıllar içinde hem Yıldız Sarayı'nda önemli bir pozisyona hem de en yüksek askeri rütbe olan müşirliğe yükselen Mehmet Nuri Paşa, özellikle Sultan II. Abdülhamit dönemi hatıratlarında adı sıkça geçen fakat buna rağmen detaylı tanınmayan bir devlet adamıdır. 31 Mart Vakası sonrası Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile aktif görevden çekilerek emekli olan ve devrinde her kesimce dürüst ve ehil bir devlet adamı olarak tanınan Nuri Paşa, memleket ve millet menfaatine çalışmaktan vazgeçmemiş, dostları ile Mütareke sürecinde devletin içinde bulunduğu hallere çare ararken Damat Ferit Paşa'nın organize ettiği bir siyasi toplantı ile kendisini HİF reisi olarak aktif siyasetin içinde bulmuştur. Böylece düşündüğü siyasi çareleri uygulama alanı elde ettiği düşüncesiyle I. Damat Ferit Paşa Hükümeti kuruluncaya kadar gayretle çalışmıştır. Fakat siyasi hayata yabancı olan Nuri Paşa, kısa süre içinde parti içinde bir fikir birliğinden ziyade siyasi ikbal hesaplarının ağır bastığına şahit olmuştur. HİF'in merkezi ve Damat Ferit Paşa'nın konağı giderek iki farklı hizip haline gelince farklı siyasi amaçlar için oyalanmak suretiyle kandırıldığına karar vermiştir. Ona göre karşısında yer alan ve parti içinde başka bir parti gibi hareket eden Damat Ferit Paşa'nın ekibi haris ve menfaatperestti. Bunun akabinde Nisan 1919'da istifa ederek aktif siyasi kariyerini noktalamıştır.

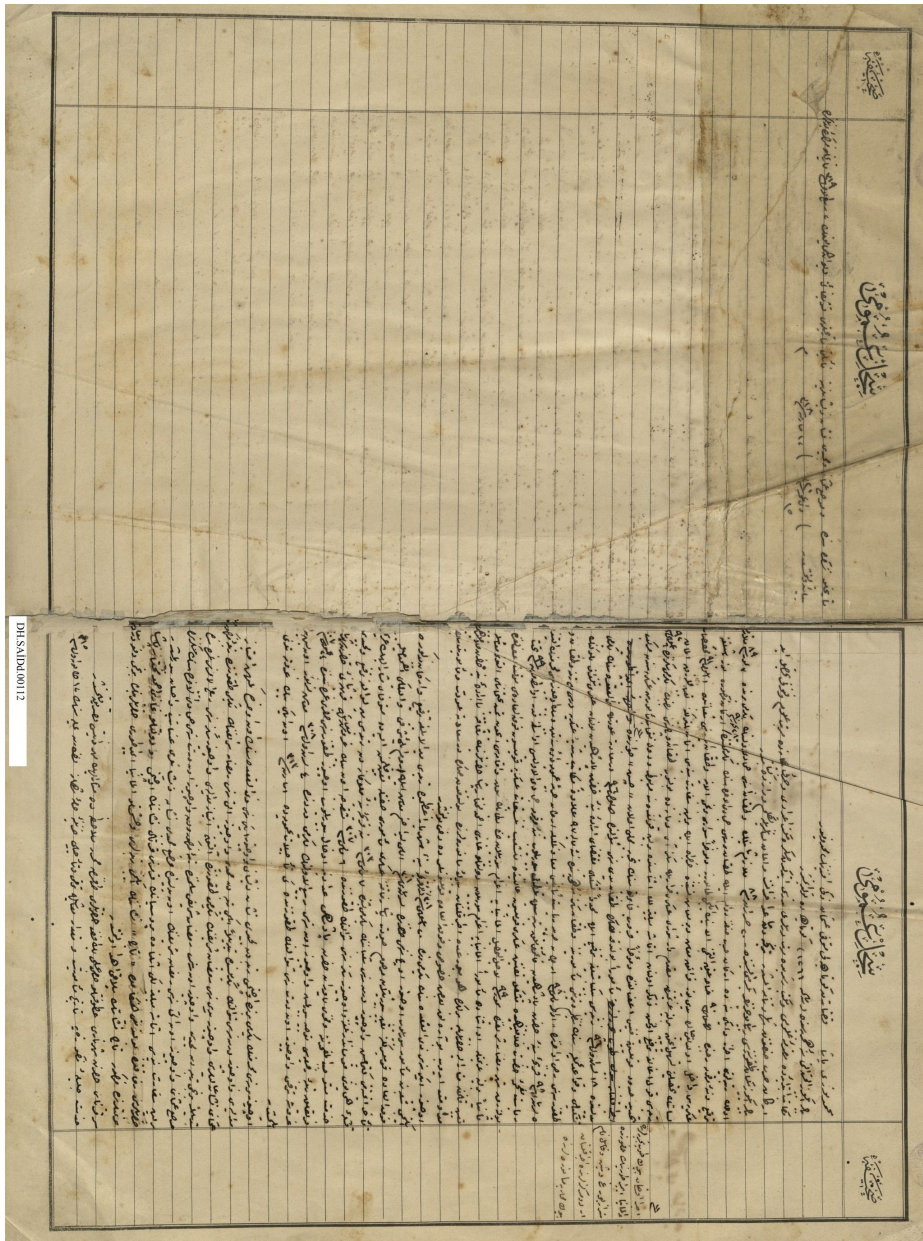
Bundan sonra Nuri Paşa, reisliğini yaptığı HİF'e karşı muhalif bir pozisyona geçmiştir. Buna rağmen muhalefetini etkin bir biçimde ortaya koyabildiğini söylemek mümkün değildir. Zira bu yöndeki tavrı birkaç beyanla sınırlı kalmış ve siyasi mecraya taşınmamıştır. Bildiklerini gazetelerden ilan etmek istediğini dile getirmiş olsa da engelleneceğini düşünmesi HİF'in iktidar döneminde Nuri Paşa'nın bu güçten çekindiğini göstermektedir. Muhalefette bulunmak için mebus seçilmeyi arzu ettiği beyanını da icraata dönüştürmemiştir. Geride bu kapsamda bir hatırat dahi bırakmaması iddialarının detaylandırılmasını mümkün kılmamıştır. Yine de Türk Siyasi Tarihi içinde kötü bir isim bırakmadığının ve dürüst bir devlet adamı olarak anıldığının da altını çizmek gerekir.

EKLER

Ek 1: Mehmet Nuri Paşa (Ferik Rütbesi İle İkinci Mabeyinci Olduğu Dönem)¹¹⁸

¹¹⁸ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Fotoğraf Albümleri, 91055/0024.

Ek 2: Müşir Mehmet Nuri Paşa'nın Osmanlı Arşivi'ndeki sicil kaydı.¹¹⁹

Kaynakça**I. Arşivler**

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 3374/253039, 4631/347281.

Dahiliye Defterler (DH.SAİDd.) 112/1.

İrade Askeri (İ.AS.) 99/38.

İrade Dahiliye (İ.DH.) 1468/27.

İrade Taltifat (İ.TAL.) 106/1214, 142/1316, 164/1316, 255/1319, 291/1320, 318/75.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı Arşivi

Hrt.006847.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Fotoğraf Albümleri

90966/0001, 91055/0024.

Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Koleksiyonu

II. Resmi Yayınlar ve Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Salname-i Askeri (1311), İstanbul: Matbaa-i Askerî.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye (1305), İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye (1306), İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye (1307), İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye (1308), İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye (1309), İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye (1310), İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye (1311), İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Takvîm-i Vekâyi' (1336, 5 Mayıs), Nr.3846, s.1.

Takvîm-i Vekâyi' (1336, 24 Temmuz), Nr.3911, s.3.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi (1336, 19 Ağustos), 1. Devre, 53. İçtima, 3. Cilt.

III. Telif Eserler, Süreli Yayınlar ve Makaleler

Ali Cevat Bey (1985), İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, Haz. Faik Reşit Unat, Ankara: TTK.

Bayar, Celal (1997), Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş, İstanbul: Sabah Yayınları.

Birinci, Ali (2020), Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İstanbul: Dergâh Yayınları.

"Bizde Harb Mesullerinin Muhakemesi" (1336, 16 Kânunuevvel), İleri, s.1.

Bouquet, Oliver (2016), Sultanın Paşaları, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Bozkurt, Celil (2022). "Türk Siyasetinde Miralay Sadık Bey", Türk Dünyası Araştırmaları, 131 (258), Haziran 2022, 199-214. <https://doi.org/10.55773/tda.1083570>

Celal Nuri (1335, 7 Teşrinisani), "İntihâb Bâsilleri", İleri, Nr.657, s.2.

Çakaloğlu, Cengiz (1999), "Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.

"Fırkalar, Cemiyetler" (1335, 13 Kânunusani), Alemdar, Nr.1340-30, s.2.

- "Harb Mesulleri Divan-ı Harbi Neden Teşkil Edildi?" (1336, 20 Kânunusani), İleri, s.1.
- "Heyet-i Nasihanın Azimet-i" (1335, 17 Nisan), Memleket, s.1.
- "Huzura Kabul" (1335, 1 Mayıs), Alemdar, Nr.1439-39, s.2.
- "Huzur-ı Hümayunda" (1335, 6 Mart), Yeni Gazete, Nr.96, s.1.
- "Huzura Kabul" (1335, 30 Kânunusani), Alemdar, Nr.1357-47, s.1.
- "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" (1335, 11 Kânunusani), Alemdar, Nr.1338-28, s.2.
- "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" (1335, 12 Kânunusani), Alemdar, Nr.1339-29, s.1.
- "Hürriyet ve İtilaf Erkânı Huzur-ı Hümayûnda" (1335, 30 Kânunusani), Tasvir-i Efkâr, s.1.
- "Hürriyet ve İtilaf Fırkasında Tebeddülât" (1335, 1 Mayıs), Yeni Gazete, Nr.1715-151, s.1.
- "Hürriyet ve İtilaf Fırkasının İctimai" (1335, 27 Kânunusani), Alemdar, Nr.1354-44, s.2.
- "Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Mukarrerâtı" (1335, 15 Kânunusani), Alemdar, Nr.32-1342, s.1.
- "Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Mukarrerâtı" (1335, 23 Kânunusani), Ferda, Nr.9, s.2.
- Göl, Hacer (2008), "Milli Mücadele Döneminde Hürriyet ve İtilâf Fırkası" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güneş, İhsan (2012), Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İrtem, Süleyman Kani (1937, 4 Mayıs), "Saray ve Babiâlinin İç Yüzü", Akşam, Nr.6660, s.10.
- İrtem, Süleyman Kani (2003), Bilinmeyen Abdülhamid: Hususi ve Siyasi Hayatı, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları.
- İzzet Holo Paşa (2019), Abdülhamid'in Kara Kutusu Arap İzzet Holo Paşa'nın Günlükleri, Haz. İbrahim Küreli, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kansu, Aykut (1995), 1908 Devrimi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaca, Taha Niyazi (2004), Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri, Ankara: TTK.
- Karay, Refik Halid (2009), Minelbab İlelmihrab, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Lütfi Simavi (2007), Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, Haz. Sevdâ Şakar, İstanbul: Şehir Yayınları.
- Mayakon, İsmail Müştak (2010), Yıldız'da Neler Gördüm, Haz. Ali Yılmaz, İstanbul: DBY.
- "Mecrûhîn-i Guzâtı Ziyaret" (1325, 24 Nisan), Yeni Gazete, Nr.257, 24 Nisan 1325, s.2.
- Mehmed Esad (1310), Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, İstanbul: Şirket-i Mürebbiye Matbaası.
- Mehmed Murad (1326), Hürriyet Vadiesinde Bir Pençe-i İstibdad, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Mehmed Murad (1330), Tatlı Emeller Acı Hakikatler, İstanbul: Matbaa-i Amedi.
- "Müşir Nuri Paşa Divan-ı Harbi" (1336, 2 Şubat), Peyam-ı Sabah, Nr. 11208-778, s.3.
- "Müşir Nuri Paşa'nın Vefatı" (1337, 6 Teşrinisani), İleri, s.1.
- "Müşir Ömer Rüşdi Paşa" (1338, 15 Temmuz), Ceride-i Askeriyye, S.9, s.1.

“Nezd-i Hümayûn-ı Mülûkânede Toplanan Meclîs-i Âlînin Mukarrerâtı Hakkında Tebliğ-i Resmi” (1336, 24

Temmuz), Dersaâdet, Nr.17, s.2.

“Nuri Paşa” (1335, 9 Nisan), Yeni Gazete, Nr.129, s.2.

“Nuri Paşa Divan-ı Harbi” (1336, 24 Temmuz), Dersaâdet, Nr.17, s.3.

Öztuna, Yılmaz (1989), Devletler ve Hanedanlar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Polat, Nazım H. (1991), Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Rey, Ahmet Reşit (2014), İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922), Haz. Nur Özmel

Akın, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Rıza Nur (1996), Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?, Haz. İlhami Yalınkılıç, İstanbul: Kitabevi

Yayınları.

Rıza Tevfik (2019), Biraz da Ben Konuşayım, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul: İletişim Yayınları.

Pakalın, Mehmet Zeki (2008), Sicill-i Osmani Zeyli, Ankara: TTK.

Semih Mümtaz (1946), Canlı Tarihler: “Evvel Zaman İçinde”, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

“Şuûn-ı Dâhilî” (1324, 21 Temmuz), Tanin, Nr.3, s.3.

Tahsin Paşa (2008), Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları, Haz: Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer (2024), Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi, İstanbul: Kronik Kitap.

Türkgeldi, Ali Fuat (1987), Görüp İşittiklerim, Ankara: TTK.

Uçman, Abdullah (2005), “Mizancı Murad”, TDVİA, C.30, 214-216.

Ulubelen, Erol (1967), İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul: Yaylacık Matbaası.

Uşaklıgil, Halid Ziya (2008), 40 Yıl, İstanbul: Özgür Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1932), Kütahya Şehri, İstanbul: Devlet Matbaası.

Zamacı, Ayşe (2015), “Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri” (Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Ziya Şakir (2011), Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?, Haz. Serkan Erdal, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

“Ziyâ-ı Müessif” (1338, 10 Temmuz), Tevhîd-i Efkâr, s.1.

“Ziyaret” (1335, 16 Kânunusani), Yeni Gazete, Nr.48-1612, s.1.

“Ziyaret” (1335, 6 Mart), Tercüman-ı Hakikat, Nr.13659, s.2.